

STGM tarafından yürütülen
"Sivil Toplumun Geliştirilmesi İçin
Örgütlenme Özgürlüğünün Güçlendirilmesi
Projesi", AB Komisyonu tarafından
desteklenmektedir.

TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUMUN SERÜVENİ:

İMKÂNSIZLIKLAR İÇİNDE BİR VAHA

E. FUAT KEYMAN

Sivil Toplum Geliştirme Merkezi
89. Sok. No: 14/9
06550 Yıldız Çankaya / ANKARA
Tel: (312) 442 42 62 (pbx)
Faks: (312) 442 57 55
e-posta: bilgi@stgm.org.tr
www.stgm.org.tr

TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUMUN SERÜVENİ: İMKÂNSIZLIKLAR İÇİNDE BİR VAHA

Hazırlayan

E. Fuat Keyman
Koç Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Editör

İrfan Aktan

Düzeltili

Sevim Gözcü Ezen

Yayıma Hazırlayan

Gamze Göker

Grafik Tasarım

Banu Çetintaş

KASIM 2006, ANKARA

Bu yayının içeriğinden yazarı sorumlu olup, hiçbir şekilde kitap Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmıyor olarak algılanmamalıdır.

Bu çalışmanın hazırlanmasındaki değerli katkılarından dolayı başta Evren Tok olmak üzere, Selçuk Dağ, Banu Turnaoğlu ve Betül Keleş'e teşekkürlerimi bildiririm.

E. Fuat Keyman

İÇİNDEKİLER

I	2000'lerde Sivil Toplumun Önemi ve Türkiye-AB İlişkileri	9
II	Türkiye'de Modernleşme, Demokrasi ve Sivil Toplum	15
	a) Sivil Toplum Düşüncesi: <i>Kuramsal Bir Çözümleme</i>	19
	b) Türk Modernleşmesi ve Sivil Toplum: <i>1923-1980</i>	22
	c) Türk Modernleşmesinin ve Sivil Toplumun Dönüşümü: <i>1980-2000</i>	27
	d) Sivil Toplum, Demokrasi ve Avrupa'ya Uyum: <i>2000 ve Sonrası</i>	30
	e) Sivil Toplumun Bugünü	35
III	Türkiye-AB İlişkileri Bağlamında Sivil Toplum	37
	a) Türkiye-AB İlişkilerinde Derinleşme ve Sivil Toplum	39
	b) 2002 İlerleme Raporu	39
	c) Üyelik Kıstasları Çerçevesinde Başlıca Eksiklikler	40
	d) 2003 Türkiye Ulusal Programı	42
	e) 2004 İlerleme Raporu	44
	f) 2005 İlerleme Raporu	47
IV	Sivil Toplum ve Türkiye-AB Tam Üyelik Müzakereleri	51
	a) Kadın Çalışma Grubu ve AB: <i>6 Nokta</i>	53
	b) Türkiye-AB Tam Üyelik Müzakereleri ve Gençlik	54
	c) "AB Müzakere Sürecinde STK'lar" Toplantısı <i>(24-25 Eylül 2005)</i>	56
	d) Toplumsal Aktörler, Medya ve Sivil Toplum	58
V	Sonuç: Türkiye-AB İlişkileri ve Demokratikleşme	65

I 2000'LERDE SİVİL TOPLUMUN ÖNEMİ VE TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ

Son yıllarda Türkiye’de, akademik ve kamusal söylem içinde hem sivil toplum kavramının öneminin arttığını ve sıklıkla kullanıldığını, hem sivil toplum faaliyetlerinin ülke genelinde giderek yaygınlaştığını, hem de sivil toplum kuruluşlarının (STK’ların) sayılarının fazlalaştığını ve toplumsal değişimin önemli aktörlerinden birisi konumuna yükseldiğini gözlemliyoruz. Sivil toplum, son yıllardaki bu gelişimi içinde, “analitik ve kuramsal bir kavram”, “örgütlü bir yaşam biçimi”, “toplumsal değişimin ve iyi toplum yönetiminin önemli bir aktörü” olarak Türkiye’de devlet-toplum/birey ilişkilerinin çok boyutlu yapısı ve niteliği içinde anlaşılması ve çözümlenmesi girişiminin önemli bir çalışma alanını ve gönderim-noktasını oluşturuyor. “Sivil toplumun, Türkiye’nin özellikle 2000’li yıllarda yaşamaya başladığı ciddi ve önemli değişim ve dönüşüm sürecinin önemli bir toplumsal aktörü konumuna geldiği” saptamasının bugün gerek akademik ve kamusal söylem içinde, gerekse farklı siyasi vizyonlara ve ideolojik konumlara sahip farklı devlet seçkinleri ve siyasi aktörler arasında kabul edilen ortak bir paydayı oluşturduğunu görüyoruz. 2000’li yıllar Türkiye’nde etkili, verimli ve toplumsal sorunlara kalıcı ve uzun dönemli çözüm bulma sürecine katkı veren bir sivil topluma gereksinim olduğu gerçeği sıklıkla dile getiriliyor. Sivil toplumun Türkiye’nin giderek karmaşıklaşan, riskler ve tehlikeler içeren toplumsal ilişkiler ağı içinde, “toplumsal dayanışma, toplumsal güven, toplumsal sorumluluk, toplumsal istikrar, toplumsal sorunlara çözüm bulma gibi önemli değerlerin yaratılmasında rol oynayan değer yaratıcı bir kurum, bir iletişim ağı” olarak işlev görmesinin önemi vurgulanıyor.¹

Sivil toplum, bu canlanma sürecinde toplumsal gelişimin, toplumsal barışın, demokratikleşmenin ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın önemli bir aktörü olarak kabul edilmeye başlanıyor. Özellikle 2000’li yıllarda, Türkiye’nin modernleşme ve demokratikleşme sürecinde yaşadığı önemli değişim ve dönüşümlerde sivil toplum, “toplumsal sorunlara çözüm bulma çabasının olduğu iletişim ve müzakere alanı”, “siyasi ve ekonomik ilişkilerin ve yaşam alanlarının dışında yer alan ve hareket eden

¹ E. F. Keyman ve A. Icduygu. *Citizenship in a Global World*. Londra: Routledge, 2005; M. Edwards. *Civil Society*. Londra: Polity, 2004.

örgütsel yaşam" ve "devlet-toplum/birey ilişkilerinin demokratik düzenlenmesine katkı veren kamusal alan" olarak hem nicel hem de nitel olarak önem kazanıyor ve işlev görüyor. Türkiye'de sivil toplum, toplumsal değişimin önemli bir alanı olarak güçlenirken, bu sivil toplumun iletişim ve müzakere alanının örgütsel yaşam ve kamusal alan olarak hareket etmesini sağlayan STK'ların da sayılarının giderek arttığını, çalışma alanlarının farklılaştığını ve hareket alanının toplumsal yaşam içinde yaygınlaştığını ve derinleştiğini görüyoruz. Bu farklılaşma ve yaygınlaşma içinde STK'ların farklı alanlarda çalışan gönüllü örgütlerden düşünce kuruluşlarına, sosyal hareketlerden vatandaşlık inisiyatiflerini, hükümet-dışı örgütlerden sendikalara ve meslek odalarına kadar geniş bir yelpaze içinde hareket ettiğine şahit oluyoruz. STK'lar çalışma alanları içinde yarattıkları farklılaşma ve toplumsal alanda yarattıkları yaygınlaşma sürecinde, canlı, etkili ve verimli olmaya çalışan ve toplumsal yaşamın sivil ve demokratik değerleri içselleştirmesine katkı sağlayan bir örgütsel yaşam alanını temsil ediyorlar.

Dahası, özellikle 2000'li yıllarda oluşan bu gelişmenin sadece yerel ve ulusal ölçekte değil, bölgesel ve küresel ölçekte de nitelik kazandığını biliyoruz. Bugün, hem çalışma alanlarında ortaya çıkan farklılaşma, hem de toplumsal yaşamda yarattıkları yaygınlaşma süreçlerinde sivil toplumun ve STK'ların "küresel ve bölgesel nitelik" kazandıklarını ve küresel-bölgesel-ulusal-yerel etkileşim alanında hareket ettiklerini görüyoruz. Küresel sivil toplum kavramının son yıllarda giderek kabul gören ve sıklıkla kullanılan bir kavram konumuna geldiğini biliyoruz; buna paralel bir süreç de Türkiye'de sivil toplum tartışmasında yaşanıyor. Türkiye'de 2000'li yıllarda sivil toplum konuşması ya da söylemi, "küresel sivil toplum" tartışması ve söyleminden bağımsız değil. Aksine, Türkiye'de sivil toplum, küresel niteliktedir. Zira, küreselleşen dünya içinde değişen ve dönüşen Türkiye'nin yakın tarihinin önemli bir aktörü olan sivil toplum, çalışma ve hareket alanları içinde giderek küreselleşen bir nitelik sergiliyor.

Türkiye'de 2000'li yıllarda sivil toplumun canlanma sürecine paralel olarak yaşanan çok önemli bir gelişme, Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkilerinde yaşanan "derinleşme ve belirginleşme" sürecidir. Tarihsel olarak Osmanlı İmparatorluğu dönemine giden, kurumsal olarak 1960'larda Ankara Antlaşması ile önemli bir dönüm noktası yaşamış, ama özünde ciddi gelgitler, tartışmalar, muğlaklıklar, hatta gerilim ve çatışmalar

içeren Türkiye-AB ilişkileri, 2000'li yıllarda önemli bir derinleşme ve belirginleşme sürecine girmiştir. Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğini hedefleyen müzakere sürecinin 3 Ekim'de başlatılması kararı, hem bu derinleşme ve belirginleşme sürecini sembolize eder, hem de o dönemde Britanya Dışişleri Bakanı Jack Straw'un vurguladığı gibi, "Avrupa ve uluslararası toplum için tarihî nitelikte bir karar"dır. Gerçekten de 11 Eylül sonrası dünya siyaseti içinde ve aynı zamanda geleceğiyle ilgili önemli bir karar verme durumunda olan Avrupa için, Türkiye'nin AB'ye tam üye olma olasılığı ve bu olasılığın sonuçları "sistem-dönüştürücü" etkiye sahiptir. Bu yüzdendir ki, tam üyelik müzakerelerinin başlaması kararı tarihsel bir nitelik içermektedir.

Bu nitelikle bize, Türkiye'nin Avrupa'nın geleceği ve dünya siyaseti için "önemli ve kilit bir ülke" olarak algılandığını söylüyor. Bu bağlamda Türkiye'nin, "sistem-dönüştürücü etki yaratma potansiyelini taşıyan bir aktör" olarak Avrupa'da algılandığını bize söylüyor. Sistem-dönüştürücü etki yaratma potansiyeli, sosyal bilimlerde güç literatürü içinde bir grubun, bölgenin, sınıfın, kimliğin, toplumsal kliklerin üretimi ve yeniden-üretiminde "etkisi" olan aktör olarak hareket etme ve algılanma kapasitesini tanımladığı sürece, tam üyelik müzakere kararının tarihsel niteliği, Türkiye'nin, Avrupa'nın geleceği ve dünya siyaseti açısından "etkili bir aktör" konumunu simgelemektedir.² Bununla birlikte, tam üyelik müzakere süreci kararı kolay alınmamıştır. Birinci olarak, bu karara gelene kadar Türkiye, 2000-2005 yılları arasında kendisine verilen aday ülke konumunu, 2002'de "koşullu olarak tam üyelik müzakere sürecinin gecikmeksizin başlaması" durumuna getirmiş, bunu da 2004'te "tam üyelik müzakere sürecinin 3 Ekim 2005'te başlaması"na dönüştürmüştür. Tüm bu yıllar içinde yaşanan derinleşme ve belirginleşme, Türkiye'nin yaşadığı hızlı demokratik reform sürecine ve bu bağlamda Kopenhag siyasi kriterlerine uyum sağlamada gösterdiği başarıya bağlı olmuştur. Tam üyelik müzakere süreci sonu belli olmayan, ciddi sorunlar ve çelişkiler barındıran bir nitelik ya da sorunlu yapıyı içerse de, bu süreci başlatan Türkiye, insan hakları, bireysel ve kültürel hak ve özgürlükler alanında önemli yasal ve kurumsal değişim sürecine girmiştir. Kopenhag siyasi kriterleri, devlet-toplum/birey ilişkilerinin

² Güç literatürünün kapsamlı bir çözümlemesi için, bkz. T. Wartenberg. *Rethinking Power*. New York: SUNY, 1992.

haklar-özgürlükler-sorumluluklar temelinde düzenlenmesini gerektiriyor. Kopenhag kriterlerinin, demokratikleşmenin toplumsal ilişkiler içinde derinleşme ve yaygınlaşmasını amaçlaması, bu kriterlere uyum sağlama sürecinde Türkiye’de demokratikleşme olgusunun önemini artırmış ve 2000’li yıllarda “Türkiye’nin Avrupa dönüşümü” sürecini demokratikleşme eksenine yerleştirmiştir.

Şüphesiz ki, demokratik reform süreci yoluyla Kopenhag siyasi kriterlerine uyum gösterme, demokratikleşmenin derinleşmesi ve yaygınlaşması için gerekli olsa da yeterli koşul değildir. Yeterli koşul, demokratik reformların uygulamaya sokulması, devlet-toplum/birey ilişkilerinde hissedilmesi ve yaşanmasıdır. Ancak demokratikleşmeyle ilişkili yasal düzenlemeler uygulama sürecine sokulduğu zaman, toplum içinde haklar-özgürlükler-sorumluluklar dili gelişebilir ve devlet-toplum ilişkileri bu eksenle hareket eden aktif vatandaşlık temelinde düzenlenebilir. Ancak uygulama sürecinde başarı kazanıldığında, devlet-toplum ilişkilerinde güven, toplumsal düzeyde barış, siyaset ve ekonomi alanında istikrar, farklı kimlikler arası ilişkilerde hukukun üstünlüğüne saygı sağlanabilir. Demokratikleşmenin toplumsal yaşam içinde yaygınlaşması ve derinleşmesi, Kopenhag siyasi kriterlerini yaşama geçirmede başarı kıstasıdır. Türkiye, 2000’den bu yana yaşadığı entegrasyon sürecinde derinleşme ve belirginleşme süreci içinde, demokratik reformları yapmada başarılı olmuş, ama bu reformları uygulamaya sokmada hâlâ ciddi bir başarı sağlayamamıştır.

Bu bağlamda, sivil toplumun Türkiye-AB ilişkilerinin geleceği açısından önemi ortaya çıkmaya başlamaktadır. Türkiye’de son yıllarda sivil toplumun gelişmesi ve bölgeselleşmesi/küreselleşmesi süreci, Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan derinleşmeden önemli katkılar almıştır. Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan demokratik reform süreci, sivil toplumun gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ama, sivil toplumun da hem Türkiye-AB ilişkilerinde alınan tam üyelik müzakere sürecini başlatma kararının gerçekleşmesinde, hem bu ilişkilerde bugün yaşanan ve yarın da yaşanacak olan tam üyelik müzakere sürecinin başarıya ulaşmasında, hem de en önemlisi, bu süreçte Türkiye’de devlet-toplum/birey ilişkilerinde demokratikleşmenin yaygınlaşması ve derinleşmesinde önemli bir rol oynadığı ve oynayacağı da unutulmamalıdır. Bu çalışma, (a) Türkiye’de sivil toplum olgusu, (b) sivil toplumun gelişimi ve (c) sivil toplumun

Türkiye-AB tam üyelik müzakereleri ilişkilerinde oynayabileceği roller üzerine yoğunlaşacaktır. Çalışma, ilk önce sivil toplum olgusunu kuramsal temelde inceleyecek, bu da bize bugün Türkiye’de sivil toplum ve STK’lara yaklaşımda faydalı olacak analitik ve yöntemsel bir çerçeve verecektir. Çalışmanın ikinci kısmında, Türkiye’de sivil toplumun gelişimi analitik ve tarihsel bir yaklaşım içinde çözümlenerek, Türkiye-AB tam üyelik müzakereleri sürecinde sivil toplumun rolünün ne olduğu sorusuna yaklaşımda faydalı olacak tarihsel bir arka plan verilecektir. Üçüncü bölümde, Türkiye’deki sivil topluma, Türkiye-AB ilişkilerinin 2000’li yıllarda yaşadığı derinleşme ve belirginleşme süreci temelinde yaklaşılabilecektir. Bu bağlamda da ana odak sivil toplumun, Türkiye-AB ilişkileri üzerine yazılan “ilerleme raporları”ndaki yorumunu görme şansını verecektir. Dördüncü ve son bölümdeyse, sivil toplumun tam üye müzakere sürecinde oynamaya başladığı rolün geniş ve kapsamlı bir çözümlemesi yapılmaya çalışılacaktır.

II TÜRKİYE’DE MODERNLEŞME, DEMOKRASİ VE SİVİL TOPLUM

“Sivil toplum” kavramı genel anlamıyla, bir ülkede (a) devlet ile topluma, (b) siyasi aktörler ve bürokrasi ile gönüllülüğe dayalı siyasi alan dışı örgütlenmeler ve etkinliklere, (c) kamusal alan ile özel alan arasında yer alan ya da bu alanlarda ortaya çıkan karmaşık ilişkilere işaret eder. Dolayısıyla, bir kavram olarak sivil toplum, devlet denetimi dışında kalan, dolaylı veya dolaysız ama belli düzeyde siyasi bir nitelik içeren, fakat özünde toplumsal sorunların çözümüne dönük sivil etkinlikleri, ilişkileri, çıkarları yaşama geçiren bir alana tekabül eder. Kavramsal düzeyde düşündüğümüzde sivil toplum, demokratikleşme, toplumsal sorunlara çözüm arama ve kamusal tartışma alanıdır. Sivil toplum, devlet ile ekonomi ve aile arasında kalan sivil toplumsal sorunları çözmeye dönük bir kamusal tartışma alanı ve bu tartışmanın yaşama geçirildiği örgütsel etkinliktir. Sivil toplum örgütleri de, belli toplumsal sorunlara çözüm bulunmasını, belli değerlerin korunmasını ve belli çıkarların yaşama geçirilmesini amaçlayan örgütsel etkinliklerdir.

Sivil toplum kavramının, son yirmi yılda, akademik ve kamusal söylem içinde yeniden canlandığı görülmektedir. Sivil toplum, bu canlanma sürecinde toplumsal değişim ve dönüşümü anlamada önemli bir “düşünce alanı/platformu” olarak kullanılmasının yanında, demokratikleşmenin ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın da önemli bir aktörü olarak kabul edildi. Ayrıca, bu dönem içinde kuramsal, toplumsal ve siyasi açılardan tekrar tanımlanan sivil toplumun hareket alanı da, sadece yerel ve ulusal değil, bölgesel ve küresel bir nitelik de kazandı. Latin Amerika ve Doğu Avrupa’da 1980’li yıllarda gerçekleşen otoriter yönetimlerden demokrasiye geçiş süreci, sivil toplumun yeniden canlanmasında önemli ölçüde etkili oldu. Ancak, insanlığın karşılaştığı sorun ve tehlikelerle başarılı bir biçimde mücadele etmesinde sivil toplumun öneminin artması, küreselleşme sonucunda ortaya çıktı. Sivil toplumun küreselleşme sürecine etki eden unsurlarını şu şekilde sıralayabiliriz: (a) “Devletin toplumsal refah, ekonomik kalkınma, çevresel problemler gibi önemli sorunlarla mücadele etme kapasitesi”³ hakkında artan şüpheler; (b) günümüzde, dünyamızın

³ Anheier, H. K. *Civil Society: Measurement, Evaluation, Policy*. Londra: Earthscans, 2004. s. 3

karşılaştığı sorunların, risklerin ve tehlikelerin küresel olması; (c) bu oluşumların sonucu olarak da, bu sorunlarla mücadelede küresel çözümlerin gerekli olduğu kanısının yaygınlaşması. Bu üç boyutlu gelişim, akademik ve kamusal söylemlerde sivil toplumun hem toplumsal değişim ve dönüşümü yakalayan, hem de iyi toplum yönetimine katkı veren bir aktör olarak algılanmasına neden oldu. Böylece, "bir zamanlar tarihçiler ve siyasi düşünürlerce daha ziyade muğlak bir kavram olarak düşünülen sivil toplum; politika yapımının, iyi toplum yönetiminin ve akademik söylemde toplumsal değişimin çözümlenmesinin anahtar kavramlarının en önemlilerinden biri olarak ortaya çıktı. Dolayısıyla, sivil toplum ve sivil toplumun daha iyi ve daha insancıl bir dünya yaratma sürecindeki etkisi akademik söylem için temel konu olurken; aynı zamanda politikacılar, politika yapıcılar ve pratisyenleri için de arzulanır bir politika hedefi hâline geldi".⁴

Bugün, "sivil toplumun devletin sınırları ile sınırlandırılmadığı" ve nitekim sivil toplumun, "küresel sivil toplum" olarak da düşünülebileceği birçok kişi tarafından dile getirildi.⁵ Sivil toplumun küreselleştiğini öne sürmek, sivil toplum kavramının yeniden canlanmasını anlamada kullanılan ulusal düzeydeki analizin geçerliliğini kaybettiği anlamına gelmemektedir. Aksine, sivil toplumdaki küresel bağlamda bahsetmek, sivil toplumun son zamanlardaki hareket alanının ve aktivitelerinin artık ulusal olarak değil de giderek daha bölgesel ve küresel hâle geldiğini öne sürmektir. Son yıllarda, operasyonlarının boyutu yöreselden küresel ilerleyen; işlevleri sosyal, politik, ekonomik ve çevresel sorunları içeren; amacı genellikle adaletli ve barışçıl dünyanın mümkün olduğu savını önermek olan STK'ların sayısında artış meydana geldi. Bu süreçte, sivil toplum ve sivil toplumu oluşturan aktörlerin küresel alana yayılması; yoksulluğun yok edilmesi, demokrasi ve iyi toplum yönetiminin teşvik edilmesi, sosyal anlaşmazlıkların çözümü, insan hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması ve çevrenin korunması için kilit alan ve etkili bir aktör olarak ele alınmıştır.⁶

⁴ Edwards, M. *Civil Society*. Oxford: Blackwell, 2004. s. 13.

⁵ Keane, J. *Global Civil Society*. Oxford: Blackwell, 2003. P. 2 ve Kaldor, M. *Global Civil Society, Polity*. Cambridge. 2003.

⁶ CIVICUS. "*Civil Society at the Millenium*". West Hartford: Kumarian, 1999.

Sivil toplumun yeniden canlanması ve küreselleşmesi sürecinin, sorunsuz gerçekleşmediği göz önünde bulundurulmalıdır. Gerçekte sivil toplumun yeniden canlanması ve küreselleşmesi ne kadar fazla ise, bu süreçle birlikte ortaya çıkan problemler de o kadar fazladır. Bu sorunlar, sivil toplumun daha iyi bir dünyanın yaratılması sürecine katkıda bulunmadaki "etkisinin" akademik ve kamusal söylem içinde yarattığı hayal kırıklığından, sivil toplumun modernite, demokrasi ve kalkınmanın farklı ve hatta birbirine muhalif, siyasi, ekonomik ve ideolojik söylemleriyle kolay telaffuz edilebilir olmasına kadar geniş bir çerçeveye yayılmıştır.

Sivil toplumun yeniden canlanması, STK'ların sayıca artışı ve hareket alanlarının daha küresel bir düzleme yayılması sonucunda, niceliksel olarak gözlemlenmektedir. Bu canlanmanın ise, sivil toplumun var olan küreselleşmeyi daha iyi, daha adaletli, daha insancıl ve daha demokratik bir sisteme dönüştürmedeki etkisini niteliksel olarak artırdığı söylenemez. Başka bir deyişle, bu canlanma sürecinde, sivil toplumun öneminin niceliksel olarak artışı niteliksel etkiselliğe dönüşmemiştir. Ayrıca, sivil topluma olan ilginin yeniden canlanması, sadece sivil toplumun "kullanımına" değil, aynı zamanda da "suistimaline" yol açmıştır.

Sivil toplum tartışmasına daha yakından bakıldığı zaman, hem ulusal hem de küresel hareket alanlarında, sivil toplum fikrinin, demokratik ve adaletli topluma kuralcı bir bağlılıkları olmayan farklı siyasi, ekonomik ve kültürel aktörleri bir arada içerdiği görülür.⁷ Bu anlamda, sivil toplumun yeniden canlanması, sivil toplumun sadece (küresel) toplumsal değişim ve dönüşümünün önemli ve arzu edilen bir alanı olarak görülmesi anlamına gelmez. Esas itibarıyla, birbirinden çok farklı olan ideolojik gündemlerin (neo-liberalizm, muhafazakârlık, sosyal demokrasi, milliyetçilik, yenisuçuculuk, cemaatçilik... vb. ideolojik söylem ve siyasi stratejilerin) kendi özel siyasi ve ekonomik güç ve iktidarlarını maksimize etmeleri ve meşru kılmaları için sivil toplumu "kendilerine yararlı bir araç" olarak görmelerinin sonucu, sivil toplumun yeniden canlanması, aynı zamanda "suistimali" ile birlikte gerçekleşir. Örneğin, Michael Edwards, bu problemlere bağlı olarak *Sivil Toplum* adlı çalışmasına şu

⁷ Rosenblum, N. L. ve Post, R. C. *Civil Society and Government*. New Jersey: Princeton, 2002.

soruyla başlıyor: “Sivil toplum yirmi birinci yüzyılın en önemli ve anahtar kavramlarından birisi mi, yoksa bu yüzyıl içinde giderek önemsizleşecek ve sonuçta ortadan kalkacak bir kavram mı?”⁸

Bu nedenden ötürü, sivil toplumun yeniden canlanması ve küreselleşmesi ne gereğinden fazla büyütülmeli ne de sivil toplumun önemine ve etkisine gereğinden fazla değer biçilmelidir. Bu noktada gerekli olan, sivil toplumun kendi bağlamında başlı başına kritik bir analizdir. Böyle bir analiz ise, sivil toplumun yeniden canlanmasını adil ve demokratik bir dünya için gerekli, hayati ve etkili olan bir alan ve aktöre dönüştürme anlamında azami ölçüde önemlidir. Bu çerçevede Türkiye bir istisna oluşturmamaktadır. Aksine, 1980’lerden bu yana günümüz Türkiye tarihi, sivil toplumun oluşması ve giderek önem kazanmasına; STK’ların, toplumsal hareketlerin ve vatandaşlık inisiyatiflerinin toplumda hızlı bir şekilde yaygınlaşmasına ve sivil toplum hareketlerinin küreselleşmesine tanık olmaktadır. Sivil toplum, Türkiye’de, demokratikleşme ve Avrupa Birliği ile bütünleşme süreçlerinin en önemli aktörü olarak görülmektedir.⁹ Nitekim, sivil toplum, Türk modernitesi ve demokrasinin dönüşümünün ayrılmaz bir parçasıdır. Sivil toplumun yeniden canlanması ve küreselleşmesi süreciyle ilgili problemlere paralel olarak bu dönemde Türkiye’deki sivil toplum, sorunlarla karşılaşmıştır. Sivil toplumun örgütsel ve finansal (mali), aynı zamanda “insan kaynakları ve çalışılan konular üzerinde uzmanlık” alanlarında yaşadığı ciddi bir “kapasite oluşturma” sorunu bulunmaktadır. Ayrıca sivil toplumun, “iyi, adaletli, demokratik toplum yönetimi” temelinde toplumu dönüştürebilme gücünü etkin kılacak olan “niteliksel etkinlikten” de yoksun olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda, sivil toplumun niceliksel önemini niteliksel etkinliğe dönüştürme sorunu, bugün Türkiye’deki sivil toplumun genel problemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eğer Türkiye’de arzu edilen, dönüştürücü bir güce ve bu gücü etkin kılabilme yetisine sahip bir sivil toplumsa, sivil toplumun eleştirel bir analizinin yapılması gereklidir.

⁸ Edwards, M. age. s. VI.

⁹ Göle, N. “*Toward and Autonomization of Politics and Civil Society in Turkey*”. M. Heper ve A. Evin içinde, *Politics in the Third Turkish Republic*. Westview: Boulder, 1994. s. 113-26. Keyman, E. F. *Türkiye ve Radikal Demokrasi*, İstanbul: Alfa, 2001.

Adaman ve Arsel tarafından giriş bölümünde de belirtildiği üzere, bu kitabın amacı da okuyucuya, özellikle çevresel sorunlara ve politikalara odaklanarak sivil toplumun eleştirel bir analizini sunmaktır. Bu bölümün amacı ise, okuyucuya sivil toplumun ortaya çıkışını, toplumsal değişim sürecinde giderek artan önemini ve sorunlarını anlamak için gerekli olan kuramsal ve tematik bir çerçeve sunmaktır. Kuramsal açıdan bu bölümde, tarihsel bir düşünce olarak sivil toplumun Türkiye’de modernitenin değişik dönemlerinde çeşitli anlamlar ve roller içerdiğini göstermek için, ilk önce Batı düşüncesindeki sivil toplumun gelişim sürecinin tarihsel bir incelemesi yapılmaya ve bu yolla da çalışma sürecinde kullanılacak bir sivil toplum kavramı oluşturulmaya çalışılacaktır. Tematik düzeydeyse, çalışma son zamanlarda Türkiye’deki sivil toplum deneyiminde yer alan hem sorunları ve muğlaklıkları, hem de olumlu gelişimleri ve özgünlükleri belirtmek amacıyla sivil toplumu ve sivil toplumun Türkiye’deki tarihsel gelişimini, “modernite-demokratikleşme ekseninde”nde ele alacaktır.

a) SİVİL TOPLUM DÜŞÜNCESİ: KURAMSAL BİR ÇÖZÜMLEME

Charles Taylor, sivil toplum düşüncesinin teorik ve felsefi olarak oluşumu ve tarihsel gelişimi üzerine yazdığı etkili makalesinde, Batı modernitesinde sivil toplumun tanımlanabileceği üç model önermektedir.¹⁰ Birinci modele göre; sivil toplum, serbest örgütlenmenin olduğu yerlerde devlet vesayetinin altında olmaksızın var olur. Sivil toplumu sivil hak ve özgürlükler temelli çalışan bir örgütsel yaşam olarak ele alan ve Avrupa modernitesinin ortaya çıkışında gözlemlenen bu model, sivil topluma dar ve minimalist bir şekilde yaklaşır. Nitekim, sivil toplumun, demokratik ve adil toplum yaratmadaki rolü gibi, ahlaki ve siyasi rolleri bu birinci modelde yer almaz. Burada sivil toplum, modern toplumla olan ilişkisinde “market toplumu” olarak tanımlanmakta, yeni kentsel sınıfın hak ve özgürlüklerinin devlete karşı hareket alanı olarak görülmekte ve oluşmakta olan bireysel ve laik kültüre anlamını vermektedir. Bu düşünülen modelde önemli olan; sivil toplumun devletin karşısında yer bulacak şekilde konumlandırılması, market ve bireyselleşmeyle alakalandırılması, bireysel hak ve özgürlükler bağlamında tanımlanması, fakat demokrasi ile ilişkilendirilmemesidir.

¹⁰ Taylor, C. “Modes of Civil Society”. *Public Culture* 3 no. 1 (1990): 102-19.

İkinci modelde ise sivil toplum, politik ve etik açıdan "iyi toplumun" ayrılmaz bir parçası olarak görülür. Bu modelde sivil toplumun, toplumun kendisini bir bütün olarak yapılandırdığı ve icraatını devlet vesayetinden bağımsız olan örgütler aracılığı ile düzenlediği yerlerde var olduğu düşünülür.¹¹ Siyasi ve ahlaki açıdan yüklü olan bu tanım, herhangi bir ülkedeki toplumsal hayatın kendisini devlet müdahalesi olmadan bağımsızca organize edebileceği, aktivitelerini gönüllü organizasyonlar aracılığı ile düzenleyebileceği ve isteklerini gene bu organizasyonlar aracılığı ile siyasi alana aktarabileceği anlamına gelmektedir. Sivil toplumu, askerî yönetimden ya da otoriter ve totaliter politik rejimlerden demokrasiye geçişin baş aktörü ve ana alanı olarak gören bu modelin izlerine, Orta ve Doğu Avrupa'da ve Latin Amerika'da 1980'lerde yer bulan demokratikleşme hareketlerinde rastlayabiliriz. Devlet ve toplumu katı bir şekilde birbirinden ayıran ve sivil toplumu devlete ve devletin gücüne karşı konumlandırın bu çerçevede içerisinde, sivil toplum ahlaki ve siyasi olarak özgür ve iyi olan bir toplumun varlığını sembolize eder. Ayrıca, sivil toplum, demokratikleşme ve demokratik yönetim için yeterli koşul olma işlevini, bireysel özgürlük ve bağımsızlıkların hareket alanını genişletmek ve güvence altına almak için devlet gücünü azaltmayı amaçlayarak yerine getirir. Bu modelde, sivil toplum, siyasi rejimleri karşılaştırmak ve sınıflandırmak için yeterli bir kaynak teşkil eder. Güçlü ve etkili bir sivil toplum sınırlı devlet ile birlikte demokrasiyi tanımlarken, güçlü devlet, sivil topluma olan yaklaşımına bağlı olarak ya otoriter ya da totaliter siyasal rejimler yaratır.¹²

Siyasi ve ahlaki açıdan yüklü olan bu sivil toplum tanımı, sivil toplumu demokratikleşme süreciyle ilişkilendirmede geçerli olsa da; sivil toplumun çeşitli sosyal, politik ve ekonomik fonksiyonları olan bir örgütsel yaşam oluşturduğu gerçeğini gözmezlikten gelir.¹³ Başka bir şekilde söylemek gerekirse, sivil toplumu tanımlarken sadece örgütsel yaşamdan bahseden ilk model, nasıl ki aşırı derecede minimalistse, sivil toplumun direkt demokrasiyle ilişkilendirildiği ikinci tanım da bir o kadar maksimalist ve ahlaki açıdan yüklüdür. Bu problemler, sivil toplumun "ikinci modele alternatif ve tamamlayıcı

¹¹ Taylor, C. age. s. 109.

¹² Cohen, J. L. ve Arato, A. *Civil Society and Political Theory*. Londra: MIT Press, 1992. Konrad, G. *Antipolitics*. New York: Harcourt Brace Javanovic, 1989.

¹³ Edwatts, M. age.

olarak" düşünüldüğü, bu bağlamda da devlet politikasının gidişatını önemli ölçüde belirleyen ya da değiştiren örgütler topluluğu olarak tanımlandığı bir üçüncü modelin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Taylor, 1990, s. 104).¹⁴ Bu alternatif yaklaşım:

- 1) Sivil toplumu toplumsal sorunları çözmede etkili bir araç olarak ele alır.
- 2) Bu problemlerin çözümünde sivil toplumun devlet ve diğer siyasal aktörlerle iş birliği yapabileceğini vurgular.
- 3) Sivil toplumun devlet ve siyasal aktörler tarafından kendi pozisyonlarını meşru kılmada kullanılmasına karşı çıkar ve sivil toplumun devlete geçerlilik, verimlilik ve şeffaflık kazandırmada yol gösteren aktör olması gerektiği görüşünü savunur.
- 4) Sivil toplumun, toplumun mikro-yöresel sorunlardan makro-ulusal düzeye kadar "aktif vatandaşlık" temelinde organize olduğunu temin etmede önemli rol oynadığını öne sürer.
- 5) Sivil toplumun ayrıca farklı kimliklerin, sosyal aktörlerin ve toplumdaki farklı kesimlerin demokratik bir zeminde birbirleriyle ilişki kurmalarına aracı olduğunu belirtir.
- 6) Günümüz dünyasında sivil toplumun, hak ve sorumlulukların devlet, toplum ve bireyler tarafından, farklı kimlik ve aktörler tarafından da olduğu gibi, adil ve demokratik bir şekilde bölüştürülmesini temin etmede ana etken olduğu sonucuna varır.¹⁵

Son zamanlardaki demokrasi, modernite ve küreselleşme tartışmalarından ortaya çıkan bu model, siyasi ve ekonomik toplumun dışına yerleştirdiği sivil toplumu, sivil örgütsel yaşamın organize edildiği, daha iyi bir toplum arayışı içerisinde kamusal müzakerenin başlatıldığı üçüncü bir alan olarak görür.¹⁶ Sivil toplumun yeniden canlanması ve küreselleşmesi hakkında son zamanlarda akademik ve kamusal söylemde önemli hâle gelen, sivil toplumun dünyayı daha adil, daha demokratik ve daha yaşanılabilir kılmaktaki rolüdür.

¹⁴ Taylor, C. age. s. 104.

¹⁵ Ehrenberg, J. *Civil Society: The Critical History of an Idea*. New York: NYU Press, 1999. Edwards, age.

¹⁶ Ehrenberg, age. Kaldor, age. Keyman ve İçduygu, age.

Sivil toplum hakkında modernite yolunda oluşan farklı, fakat birbirleriyle ilişkili fikirleri özetlemiş olmakla dikkatimi Türkiye'deki sivil topluma yöneltiyorum. Bunu yaparken ilk olarak sivil toplumu Türk modernitesinin ve 1923'te kurulan modern cumhuriyetin içine oturtacağım. Türk modernitesi Türkiye'de sivil toplumun daha iyi anlaşılabilceği normatif ve siyasal bir içerik oluşturur. Aşağıda gösterileceği üzere, Türkiye'deki modernite deneyimini, sivil toplumun teorik incelemesini göz önünde bulundurarak düşünürsek sivil toplumun, özellikle demokrasi ile ilişkisinde muğlak yapısı ile ilgili önemli tahminlerde bulunabiliriz. Moderniteye yoğunlaşmak, ayrıca, sivil toplumun ortaya çıkışının 1980'lerden beri süregelen modernitenin dönüşümü ile el ele gerçekleştiğini göstermeye olanak sağlamaktadır.

b) TÜRK MODERNLEŞMESİ VE SİVİL TOPLUM: 1923 - 1980

Osmanlı geçmişiyile bazı devamlılıklar göstermesine rağmen, Kemalist elitler tarafından modern bir ulus devlet olarak tasarlanarak meydana getirilen Türkiye Cumhuriyeti, aynı zamanda geçmişle bir ayrışmaya işaret etmektedir. Burada "meydana getirme" süreci, "muasır medeniyetler seviyesine" erişmek için gerekli olan bağımsız bir ulus devletin yaratılması, sanayileşmenin teşvik edilmesi, laik ve modern bir ulusal kimliğin inşası gibi politik, ekonomik ve ideolojik ön koşulların oluşturulması için devlet elitleri düzeyinde başlatılan bir teşebbüsü ima etmektedir. Nitekim, bu süreçte Batı modernitesi, modern Türkiye'yi, azami şekliyle modern bir ulus devletin inşasının "yolu" olarak kabul edilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk ve taraftarları, devleti, "Türkiye muasır medeniyetlerin ortasında gelişmiş ve uygarlaşmış bir ulus olarak yaşayacaktır" olasılığının bir ön koşulu olarak görmüşlerdir.¹⁷

Kemalist elitlerin "meydana getirme" sürecinde devlete bu ayrıcalıklı statüyü atfetmelerinin iki nedeni vardır. İlk olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, büyük oranda sultanın kişisel hükmüne bağlı olan Osmanlı devlet organizasyonunun Avrupa ulus devlet sistemi ile rekabet edememesinden kaynaklanmaktadır.¹⁸ İkinci olarak ise, Osmanlı devletinin İslamî temellerinin, toplumdaki gelişimi engelleyici ana unsur olduğu

Kemalist elitler tarafından bilinmekteydi. Bu nedenle, Türkiye'yi modern bir cumhuriyet olarak meydana getirme olanağını, sultandan uzak bir ulus devletin yaratılmasında ve İslam'ı bireysel inanca indirgeyecek kadar güçlü ve laik bir ulusal kimliğin oluşturulmasında görmüştür. Bu yüzden devlet, "Türk modernitesinin aktif ve baskın temsilcisi", ilhamını ulusun modern olma hakkındaki samimi duygu ve arzularından, meşruiyetini ise muasır medeniyetler seviyesine yetişebilecek olan güçlü ve laik Türkiye yaratmaktan alan aktif bir vekil olarak düşünülmüştür. Milliyetçilikle ilgili çalışmasında Gellner, Kemalist düşüncede devleti, "toplumun ve rejimin modernleşmesini", "devletle ilişkilendiren" ve meşruiyetini devletle ilişkisi ölçüsünde elde eden "siyasi moderniteye" bağlılık olarak ele almıştır.¹⁹

Özet niteliğindeki bu analize bakarak, Türkiye'yi meydana getirme sürecinin, aslında geri kalmış bir toplumu, devlet merkezci olan ve yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşen bir dönüştürme süreciyle modern hâle getirmek olduğunu ileri sürebiliriz. Yani, 1923'teki başlangıcından beri Türk modernitesi devlet merkezci bir modernite olarak gelişmektedir. Türk modernitesinin oluşumuna daha yakından bakıldığında, devlet merkezci karakterine anlam veren birkaç epistemik ve kuralcı parametre olduğu görülür. Bu parametrelerden ilki, toplumsal olayların oluşumunda bir bütün olarak devletin çeşitli yollarla baskın ve egemen rol oynadığı bir modernite anlayışının oluşmasına neden, var olan "güçlü devlet geleneği"dir. Türk modernitesinde devlet, toplumdaki tamamen bağımsız şekilde işleyerek ve toplumu dönüştürme kapasitesinin üstten geldiğini varsayarak ayrıcalıklı ve egemen bir özne olarak hareket etmiştir. Bu süreçte, siyasetin birincil içeriğini oluşturan, sınırlarını tanımlayan ve kimin siyasete katılımı katılamayacağını belirleyen hükümet değil, devletti. Bu hususta devlet, ulusal çıkarların devlet elitleri tarafından devlet çıkarları olarak da tanınacağı şekilde formüle edildiği başlıca yerd. Nitekim, güçlü devlet geleneği, ulusal çıkarlarla devlet çıkarı arasındaki gibi devlet ve millet arasında birlik olduğunun varsayıldığı, toplumu devlet merkezli olarak yukarıdan yönetmesi anlamına gelir.²⁰

¹⁷ Ahmad, F. *The Making of Modern Turkey*. New York: Routledge, 1993. s. 53.

¹⁸ Heper, M. *The State Transition in Turkey*. North Humberide: Eothen Press, 1985. s. 49.

¹⁹ Gellner, E. *Encountering Nationalism*. Londra: Polity, 1994. s. 89.

²⁰ Keyman, E. F. ve İçduygu, A. *Citizenship in a Global World: European Questions and Turkish Experiences*. Londra: Routledge, 2005.

İkinci parametre ise, kalkınmanın temellerinin planlı ve ithal ikameci sanayileşmeye dayanan bir ekonomiden geçtiği görüşünü temel alan, antiliberal ve devlet merkezci işlev mekanizmalarına dayanan “ulusal kalkınmacılık” ideolojisidir.²¹ Ulusal kalkınmacılık, toplumun modern, endüstriyel ve medeni bir bütünlüğe tepeden inme dönüştürülmesinde ana gereç olarak görülmüş, ayrıca modernleşme ve sanayileşmenin de ideolojisi olarak düşünülmüştür. Bu dönüşümde, ulusal kalkınmacılık anlayışı devleti ana ekonomik aktör olarak görmüştür. Devletin rolü ise ekonomiyi, Kemalist elit anlayışına uygun biçimde geri kalmış toplumun hızlı ekonomik kalkınmaya erişmesini sağlayacak şekilde düzenlemek olarak görülmüştür. Bu süreçte devlet, sanayileşme için ekonomik aktiviteleri düzenleyecek güçlü kararlar alan ve devlet merkezci ekonomiyi oluşturan kalkınmacı devlet gibi hareket etmiştir. Keyder’in de belirttiği üzere bu bağlamda devlet, toplumu ilgilendiren ulusal kalkınmacı müdahalelerle ilgili idarî özerklik ve yönetim kapasitesinde, topluma karşı şeffaf ve hesap verebilir olmayı göz ardı etmiştir.²²

Her ne kadar güçlü devlet geleneği ve ulusal kalkınmacılık ideolojisi, Türk modernitesinin devlet merkezci kurumsal temelini oluşturmuş olsalar da, erken Cumhuriyet döneminde hem modernleşme sürecinin sosyal aktörler tarafından desteklenmesi, hem de bu destek için toplumsal bir zeminin yaratılması gerekliydi. Kemalist elitlere göre, modernleşme süreciyle ekonomide geri kalmış ve geleneksel toplumsal ilişkilerin hızlı bir şekilde dönüştürülmesi, ne bireyci (liberal) ne de sınıf temelli (Marksist) olan bir toplum görüşü ve vizyonunu gerektirmekteydi. Erken Cumhuriyet modeline göre, modernleşme süreci toplumu sınıf ya da birey gibi kategoriler temelinde değil, aksine, farklı meslek gruplarının devlete ve genel olarak da modernleşme ve uygarlaşmaya karşı “görev ve hizmetleri” temelinde tanımlamalı ve “organik bir toplum anlayışı” ekseninde hareket etmeliydi. Bunun sonucunda Kemalist elitler, Türkiye’yi modernleştirme girişimlerinde, topluma ne bireysel hak ve özgürlükler açısından yaklaşmış, ne de toplumun bireycilik, çoğulculuk, katılımcılık ve farklılık taleplerini göz önünde bulundurmışlardır. Türkiye’yi uygar ve modern

²¹ Keyder, Ç. “Whither the Project of Modernity?” S. Bozdoğan ve R. Kasaba içinde, *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*. Londra: University of Washington Press, 1997. s. 40.

²² Keyder, age. s. 41.

bir hâle getirmek olarak tanımlanan ulusal çıkara hizmet edebilmek için toplum, toplumsal ilişkilerin homojen ve tek parça şeklinde organize edilmesi anlamına gelen organik yapıda olmalıydı. Bu noktada Kemalist elitlere sorulması gereken önemli soru şudur: Toplumu ulusal kalkınmacılık ve organik toplum ideolojileri ile yöneten devlet, kitleleri moderniteye doğru nasıl teşvik edebilirdi?

Hızlı modernleşme sürecinde ulusal kimliğin nasıl oluşturulacağı sorununun çözümünde, kitlelere siyasi haklar verirken aynı zamanda ulusal çıkarların bireysel özgürlüklerden, görevlerin haklardan ve devlet egemenliğinin bireysel özerklikten üstün tutulmasını talep eden bir *cumhuriyet dönemi vatandaşlık modeli* yatmaktaydı. Böylece modern Türkiye’yi meydana getirme süreci, “kitlelerin” “vatandaşlara” dönüştürülmesini içermekle beraber hakların dilinin, laik bir ulusal kimlik oluşturma sürecinde, ifade edilmesini engellemiştir. Kemalist elitler için vatandaşlık, haklar dili tarafından şekillendirilmiş bir liberal kategori değil, bir nevi uygarlaştırma olan modernite projesi ile uyumlu, laik ve rasyonel bir ulusal kimlik yaratmayı amaçlayan, ahlakça yüklü bir kategori anlamına gelmekteydi. İlk, ulusal birlik prensibi temelinde devlet ve toplum arasında bir “bağ” kuran; ikinci olarak, farklı dinsel etnik ve kültürel köklerden gelen insanları birleştiren; üçüncü olarak ise, devletin toplumu yapılandırmak için uygarlaşma isteğini topluma gösterebileceği etkili bir ideolojik araç olarak *cumhuriyet dönemi vatandaşlık modeli* devlete hizmet etmekteydi.

Güçlü devlet geleneği, ulusal kalkınmacılık anlayışı, organik toplum görüşü ve cumhuriyet dönemi vatandaşlık modeli, Türk modernitesinin devlet merkezci bir şekilde gerçekleşmesinin temelini oluşturmuştur. Bu devlet merkezci anlayış cumhuriyetin ilk dönemini şekillendirmiş ve aynı zamanda Türkiye’de modernleşme söyleminin anlaşılmasında ve hareket tarzında “egemen söylem” olarak da kendisini topluma kabul ettirmiş ve ekonomiden siyasete, iç politikadan dış politikaya kadar geniş bir yelpazede, devlet-toplum etkileşimine her yönden damgasını vurmuştur. Türkiye’nin 1945’te demokrasiye geçişinden sonra da bu egemen söylem olma konumunun devam ettiğini öne sürmek yanlış olmayacaktır. Başka bir deyişle, tek partili yönetimden çok partili demokrasiye geçiş, Türk modernitesinin yapısal parametrelerine meydan okumada etkili olamamıştır. Demokrasi dili ve daha liberal

bir ekonomi için yeni talepler, modernite içinde oluşmuştur.²³ Değişimin iki yönü vardı: Güçlü devlet geleneğinin çok partili parlamentonun kurumsal kimliğini içermesi ve ulusal kalkınmacılığın ithal ikameci sanayileşme şeklinde organize edilmesi. Organik toplum görüşü ve görev temelli vatandaşlığın cumhuriyetçi modeli güçlü ve işlevsel olmaya devam etmiştir.

Sivil toplum açısından bu döneme baktığımızda, sivil toplum fikrinin aşırı derecede zayıf olduğunu görürüz. Önceki bölümde bahsedilen sivil toplumu tanımlama modellerinin hiçbirisi bu dönemde yoktur. Bu dönemde, ne toplumsal grupların siyasete katılımlarını artıracak bir sivil toplum gelişiminden bahsetmek mümkündür,²⁴ ne de devletten bağımsız ve sivil hak ve özgürlüklerin korunmasını talep edebilecek bir sivil toplum vardı.²⁵ Yine de sivil toplumun zayıflığından bahsetmek, Türkiye’de modernleşme sürecinde ve bu sürecin devlet-merkezci yapısının egemen söylem olma konumuna gelmesinde, örgütsel yaşamın varlığının olmadığı ve bu süreçte rol oynamadığı saptamasını yapmak anlamına gelmemelidir. Aksine, hem güçlü devlet geleneği hem de ulusal kalkınmacılık anlayışı, hem modernleşme sürecini destekleyen, hem de Türkiye’nin hızlı bir şekilde çağdaş uygarlıklar seviyesine ulaşması sürecine katkıda bulunacak olan bir aktif toplum hayal etmişlerdir. Bu örgütsel yaşam (a) kamu çalışanları organizasyonlarını, (b) vakıfları, (c) kooperatifleri, (d) dernekleri kapsamıştır.²⁶ Bunlar aynı zamanda geri kalmış-geleneksel olarak telaffuz edilen toplumun ilerici-modern bir sosyal oluşum hâline tepeden aşağı dönüşümünü hızlandırmayı amaçlayan organik toplum görüşünün yapıcı birimleriydi. Ayrıca, devlet ile cumhuriyet dönemi vatandaşlık modeli arasında bir birliğin oluşturulduğu kurumsal bir alan olarak da hizmet vermişlerdir. Nitekim, örgütsel yaşam, hak ve özgürlüklere karşı devlete ahlaki bir öncelik bahşeden ve görevleri temel alan vatandaşlık anlayışıyla gerçekleşmiştir.

²³ Özbudun, E. *Contemporary Turkish Politics: Challenges to Democratic Consolidation*. Londra: Lynne Rienner, 2000.

²⁴ Kalaycıoğlu, E. "The State and Civil Society in Turkey: Democracy, Development and Protest". A. B. Sajoo içinde, *Civil Society in the Muslim World*. Londra: I. B. Tauris Publishers, 2002. s. 247-73.

²⁵ Yerasimos, S. Seufert, G. ve Vorhoff, K. (ed.) *Civil Society in the Grip of Nationalism: Studies on Political Culture in Contemporary Turkey*. Würzburg: Ergon Verlag, 2000.

²⁶ İçduygu, A. ve Keyman, E. F. "Democratic Consolidation and European Integration: The Role of Civil Society in Turkey". Unpublished text. 2004.

Türk modernitesinin niteleyici özellikleri organik toplum görüşünü ve görevlerini temel alan vatandaşlık anlayışı ile ilişkili olan devlet merkezci örgütsel yaşamın hâkimiyetini 1980'lere kadar koruduğu söylenebilir. Bu demektir ki, çok partili parlamenter sisteme geçiş, var olan örgütsel yaşamda bir değişiklik meydana getirmedi. Demokrasiye geçiş, siyasi yaşamın sağ-sol ekseninde organize olmaya başlaması ve ekonomik hayatın belli bir seviyeye kadar liberalleşmesi gibi yeni gelişimlere işaret ettiyse de, kültürel ve toplumsal yaşam alanlarında devletten bağımsız bir sivil toplum var olmadı.²⁷ Türkiye’de sivil toplumun demokratikleşme için önemli bir alan, farklı sivil toplum örgütlerinin de sivil hak ve özgürlükler temelli yeni örgütsel yaşamın aktörleri olarak ortaya çıkması ancak 1980’lerde Türk modernitesinde meydana gelen köklü ekonomik ve kültürel değişikliklerin bir sonucu olarak gerçekleşebilmiştir.

c) TÜRK MODERNLEŞMESİNİN VE SİVİL TOPLUMUN DÖNÜŞÜMÜ: 1980 - 2000

Türk modernitesi ve toplumu tepeden devlet merkezci bir şekilde yönetme anlayışı, 1980’ler ve özellikle 1990’lar boyunca çok ciddi bir meşruiyet ve temsil krizi ile karşılaştı.²⁸ Bu krize çeşitli değişimler ve dönüşümler neden oldu.

Birincisi, büyük ölçüde neo-liberal söylemin ortaya çıkışı ve pekişmesi sonucu şekillenen 1980’li yıllardaki dünya ekonomisinde meydana gelen değişimlere paralel şekilde, ulusal kalkınmacılık ideolojisi çürütüldü. İthal ikameci sanayileşmenin 1980’lerde yerini ihracata dayalı sanayileşmeye bırakması ve özellikle 1990’larda Türk ekonomisinin ekonomik küreselleşmeye hızlı bir şekilde maruz kalması, ulusal kalkınmacılık ideolojisinin gücünü ve meşruiyetini önemli ölçüde azalttı. Ulusal kalkınmacılıktan ziyade, devlet-ekonomi ilişkilerinin düzenlenmesi gittikçe neo-liberalizmin "bireysellik", "serbest piyasa" ve "minimal devlet" söylemleri tarafından dikte edilir hâle geldi. Bu dönüşüm sonucu, bireysel hak ve özgürlükler için toplumsal çağrılarda, demokratikleşmenin devlet-toplum ilişkilerindeki öneminde ve Avrupa’ya uyum sürecinin yeterli ve etkili devlet yaratmadaki olumlu ve dönüştürücü etkisinde artış yaşandı.²⁹

²⁷ Özbudun, age.

²⁸ Keyder, age. s. 47.

²⁹ Özbudun, E. ve Keyman, E. F. "Cultural Globalization in Turkey". P. L. Berger ve S. P. Huntington (ed.) içinde, *Many Globalizations*. Oxford: Oxford University Press, 2002. s. 303-305.

İkincisi, organik toplum görüşü ve bununla birlikte gelişen kimlik/farklılık politikalarının çöküşü bu dönemde gerçekleşti. Bu bağlamda, İslam'ın ve "Kürt sorununun" yeniden canlanması, organik toplum görüşüne çok güçlü bir meydan okuma yönelerek, sonuç itibarıyla Türkiye'deki politik kültürün parçalanması sürecini başlattı. İslam'ın güçlü bir siyasi, ekonomik ve kültürel aktör olarak yeniden ortaya çıkması güçlü devlet geleneğinin laik temelini sarstı. Hem etnik farklılık hem de etnik şiddet şekli olarak telaffuz edilen Kürt sorunu ise, organik toplum görüşü ve devlet ile millet arasında olduğu varsayılan birliği sarstı.

Üçüncüsü, 1980'lerden beri sivil toplum örgütlerinin niteliksel gelişimlerinde ve devlet-toplum ilişkilerinin demokratikleştirilmesi ihtiyacına yönelik toplumsal taleplerde ciddi bir artış meydana gelmektedir.³⁰ Sivil toplum örgütleri, bir hak ve özgürlükler dilinin oluşturulması ve aynı zamanda bireyselcilik söyleminin ve katılımcı demokrasi fikrinin toplumla tanıştırılması bağlamında çok önemli oldular. Dahası, organik toplum görüşü ile bütünleşmiş olan ve uzun bir hâkimiyete sahip olan devlet merkezci örgütsel hayata meydan okudular. Bu görüşün aksine, sivil toplum örgütleri, toplumsal hayatı devletten bağımsız olarak etkin kılmaya çalışma; güçlü devlet geleneğini ve toplumun tepeden aşağıya doğru yönetilme şeklini eleştirme; cumhuriyet ve ödevler esasına göre tanımlanan vatandaşlık kavramını, bireysel, grupsal tabanlı özerklik, çoğulculuk ve demokrasi taleplerini içeren hak ve özgürlüklerin felsefi ilkeleri üzerine konumlandırılmış demokrasi ile aktif bir vatandaşlık kavramına dönüştürme girişimlerinde bulundular.³¹ Bu bağlamda, Türkiye'deki sivil toplum fikrinin, sivil toplumun modernitedeki işleviyle gerek tanımsal gerek kurumsal anlamda bir benzerlik oluşturmasının ve kendisini devletten bağımsız bir örgütsel yaşam alanı ve demokratikleşme için gerekli hayati alan olarak var etmesinin, 1980'li ve 1990'lı yıllarda gerçekleştiği öne sürülebilir.

Ne var ki bu süre içerisinde, sivil toplum örgütlerinin örgütsel ve finansal kapasite sorunları, kısmen de olsa, niceliksel olarak gelişen sivil toplumun aynı zamanda niteliksel olarak gelişmesini engellemiştir. Bu sorunun altında yatan ana neden ise, özellikle

³⁰ Türk Tarih Vakfı Yayınları, (Turkish Economic and Social History Foundation Publication), (2003) AB Uyum Süreci ve STKlar, (EU Integration Process and NGOs.) İstanbul.

³¹ Göle, age.

1990'larda güçlü devlet geleneği ile kimlik/farklılık siyasetinin birbiriyle çatışması temeline dayanan Türk siyasetinin organizasyon şeklidir.³² 1990'larda Türkiye'de devlet-toplum ilişkisine, güçlü devlet geleneği ile kimlik/farklılık siyasetinin Türkiye'nin geleceğini belirleme mücadelesinde birbirlerini tahrip etmek için göstermiş oldukları karşılıklı çaba damgasını vurmuştur. Kimlik/farklılık siyaseti, kültürel hakların ve silahlı ayaklanmayı da kapsayan etnik çıkışlara özgürlüğün tanınması gibi değişik talepler etrafında çerçevelenen Kürt sorunu şeklinde başlatıldı. Böylece 1990'larda, bir yandan sivil toplum yerine kimlik sorunları Türk politikasının odak noktası hâline gelirken, diğer yandan da devletin toprak bütünlüğünü ve laik kimliğini korumak toplum yönetiminin ana hareket noktası hâline geldi. Sonuç olarak, kimlik sorunu sivil toplumun, güvenlik demokrasinin, cumhuriyetçi görevlere dayalı vatandaşlık anlayışı hak ve özgürlüklerin genişletilmesinin ve korunmasının yerini aldı.

Cumhuriyet rejiminin laik yapısının ve toprak bütünlüğünün güvenliğini demokrasiden daha ayrıcalıklı kılarak koruma eğilimi ve devlet-toplum ilişkisinin kimlik/farklılık siyaseti üzerinden şekillenmesi ne kadar fazlaysa, sivil toplum ve kuruluşlarının demokrasi ve istikrar için hayatı olduğunun desteklenmesi ve teşvik edilmesi de o kadar azdı. Sivil toplumun, aslında, güçlü devlet geleneği ve bu geleneğin serbest piyasa ideolojisi tarafından nasıl suistimal edildiği, bu kitabın bölümlerinde somut bir şekilde açıklanmaktadır. Sivil toplumun güçlü devlet geleneği, siyasi aktörler ve kimlik/farklılık siyaseti tarafından "kullanımı" ve "suistimali" başka çalışmalarda da yer bulmuştur.³³ Sivil toplumun nitel olarak değil de nicel olarak gelişmesinin ana nedeni, 1980'lerden beri gelen Türk modernitesinin dönüşümünün demokratikleşme ile sonuçlanmamış olması gerçeğidir. Bugün sivil toplumun niteliksel olarak güçlenmesi, daha demokratik ve istikrarlı bir Türkiye yaratmanın ön koşuludur.

³² Kramer, age.

³³ Özbudun ve Keyman, age. ve Keyman ve İçduygu, 2003, age.

d) SİVİL TOPLUM, DEMOKRASİ VE AVRUPA'YA UYUM: 2000 VE SONRASI

Etkili ve varlığını sürdürebilir bir sivil toplum, demokratikleşme sürecine ve bu sürecin devlet-toplum ilişkilerinde yerleşip derinleşmesine katkıda bulunma potansiyeline sahiptir. Küreselleşmenin artık geçici ve sadece ekonomik alana indirgenebilecek bir ekonomik gerçeklik değil, aksine, dünyanın değişen yapısına anlam veren bir toplumsal olgu, bir tarihsel bağlam olarak algılanması sürecine paralel olarak, Türkiye'de de 1980'lerden itibaren sivil toplumun "örgütsel bir yaşam" olarak var olmaya başladığını gözlemliyoruz. Demokratikleşme için önemli bir alan ve aktör olarak anılmaya başlanan sivil toplumun sayıca artışı ve tüm topluma yayılması, bu dönemde gözlemlediğimiz bir diğer unsurdur. Bugün ise gerekli olan, sivil toplumun demokrasi için niteliksel olarak da etkili bir aktör hâline getirilmesidir.

2000'den bu yana, devlet elitlerinin ve politik aktörlerin güvenlik, demokrasi ve ekonomik sürdürülebilirlik kavramlarını birbirleriyle ilişkili olarak tasavvur etmelerine, öte yandan sivil toplum ve sivil toplum örgütlerini araçsal olarak değil de demokratikleşme için etkili bir aktör olarak algılamalarına neden olan önemli tarihsel süreçler oluşmuştur. Hem uluslararası hem de yerel gelişmeler bu süreçlerin kaynağını oluşturmaktadır. Öte yandan bu süreçlerin, siyasi ve ekonomik istikrarın oluşması için demokrasinin ve siyasi ve ekonomik aktörlere ek olarak devlet elitlerinin düşüncülerinde sivil toplumun önemini artırdığı; fakat sivil toplumun gelişmesine doğrudan etki etmediği göz önünde bulundurulmalıdır.

Birinci olarak, Şubat 2001'de ekonominin çökmesi ile Türkiye, sonuçları çok yıkıcı olan (işsizlik, yoksulluk, eşitsizlik, mevcut olan devlet merkezci Türk politikasına karşı tatminsizlik ve kızgınlığın artması gibi) şiddetli bir ekonomik krizle karşı karşıya kaldı. Güçlü devlet geleneğinin gerçekte çok zayıf olduğu, özellikle dışarıda ekonomik küreselleşmeye; içeride ise yolsuzluk sorunlarına karşı aşırı derecede kırılgınlığın oluşması bağlamında ortaya çıktı. 1990'lı yıllarda, toplumun laik ve bölgesel bütünlüğünü korumak adına devletin, toplumu güvenlik esaslı yönetmesi ve bunu yaparken demokratikleşmenin ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin yapısal sorunlarına değinmekten çok, güvenlik konularına öncelik vermesi, devletin giderek yozlaşarak

popülist bir şekilde organize olmasına ve ekonomik küreselleşmenin spekülatif ataklarına karşı hassasiyetin artmasına neden olmuştur. Şubat 2001 ekonomik krizi ise bu durumu daha da açığa çıkarmıştır.³⁴

Bu bağlamda, Türk ekonomisinin çöküşü, çözümü devleti etkili, verimli, hesap verebilir ve demokratik bir yönetim kurumu hâline getirmek için, devlet-ekonomi ilişkilerinin radikal bir şekilde yeniden yapılandırılmasını gerektiren, esasında bir "yönetim krizi" olarak düşünülebilir. Böylece, "güçlü ekonomi programı" olarak bilinen program, makro ekonomik istikrar ve etkin/verimli kamu yönetimi sağlayacak bir yönetim mantığı temelinde devlet-ekonomi ilişkilerini yeniden yapılandırmayı amaçlamaktaydı.³⁵ Bu girişim sadece Türkiye'de devlet-ekonomi ilişkilerinde sürekli kriz sorununun yaşanmasına neden olan bankacılık, enflasyon, popülizm, yolsuzluk, rüşvet ve müşteri-temelli toplum yönetimi sorunlarının çözümünü sağlayacak bir reform sürecinin başlatılmasını amaçlamıyordu. Güçlü ekonomi programı, aynı zamanda, makro ekonomik istikrar sağlamak, kamu yönetimi ve yerel yönetim reformlarını yaşama geçirme sürecini başlatmak, Merkez Bankası'nın bağımsızlığını sağlamak, ekonomi yönetiminde etkili olacak popülist ve müşteri ağırlıklı siyasetten yasal güvencelerle korunacak (özellikle rekabet, enerji, bankacılık, iletişim vb. önemli alanlarda hareket edecek) bağımsız ekonomi yönetimi kurumlarını yaratmak amacını da içeriyordu. Bu anlamda, güçlü ekonomi programı, güçlü devlet geleneğinin sonlandığı bir dönemde, etkin devlet arayışının demokratik ve sürdürülebilir ekonomik büyüme çerçevesinde başlatılması anlamına geliyordu. Devlet-ekonomi ilişkilerini yeniden düzenleme, devleti etkin ve verimli bir yönetim aygıtı olarak yeniden kurma ve en azından retorik düzeyinde demokrasi ile sürdürülebilir ekonomik büyümeyi birbirleriyle bağlantılı bir ilişki olarak görme, güçlü ekonomi programının sivil toplumu tüm bu süreçlerin önemli bir aktörü olarak algılamasına yol açtı. Sivil toplum, sadece "etkinlik-verimlilik-şeffaflık-sorumluluk ekseninde"nde devletin yeniden yapılanmasının, iyi ve verimli toplum yönetiminin ve demokratikleşmenin önemli bir aktörü değildi, aynı zamanda güçlü ekonomi programının siyasi ve toplumsal aktörler tarafından kabul edilmesine ve desteklenmesine ciddi katkı

³⁴ Alper, E. ve Öniş, Z. "Emerging Market Crisis and the IMF: Rethinking the Role of the IMF in the Light of Turkey's 2000-2001 Financial Crisis". *Canadian Journal of Development Studies* 24.2 (2003).

³⁵ Derviş, K. "Turkey's Crises: Causes, Consequences and the Solutions". *Insight Turkey* 3.2 (2001).

verecek ve bu bağlamda da daha istikrarlı, daha iyi yönetilen bir Türkiye'nin ortaya çıkmasının "önemi artık küçümsenmemesi gereken bir aktör"ydü. Dahası, sivil toplumun algılanmasındaki bu önemli değişim, sivil toplumun (a) Türkiye'de devlet-toplum/birey ilişkilerinin demokratikleşmesinin, (b) bu anlamda demokratikleşmenin toplumsal yaşamda yerleşikleşmesi ve derinleşmesinin ve sonuçta "demokratikleşme, sürdürülebilir ekonomik kalkınma-güvenlik ilişkilerinin" bir arada ve "karşılıklı birbirlerini etkileyen ilişkiler" olarak düşünülmesinin önemli bir aktör olduğunun ortaya çıkmasına da ciddi bir katkı sağladığını söyleyebiliriz. Ekonomik kriz ve sivil toplum arasında bağ kurmak yanlış olsa bile, güçlü devlet geleneğini demokratik etkinliğe vurgu yaparak yeniden yapılandırma eğilimi, yine de sivil toplumun devlet-toplum ilişkilerinin demokratikleşmesi için gerekli unsur olarak görülmesi fikrini güçlendirmiştir.

İkinci olarak, ekonomik krizin toplum üzerindeki etkilerinin ana tartışma konusu olduğu Kasım 2002 milletvekili seçimi, Türk siyasetinde yeni bir yönetim düzeni yaratmıştır. Seçim sonucu tamamıyla bir siyasi depremdi. Öyle ki, 1999 seçiminden sonra koalisyon hükümeti kuran üç parti ve iki muhalefet partisi yüzde onluk barajı geçemedikleri için parlamento dışı kaldılar. Seçimin galibi, aldığı % 34,2'lik oy oranıyla on yıldan fazla bir süreden beri ilk tek parti hükümetini kurmaya muktedir olan Adalet ve Kalkınma Partisi'ydi (AKP). 1990'lardaki başarısız koalisyon hükümetlerinden sonra, AKP çoğunluk hükümeti sıcağı bir şekilde karşılandı ve politik istikrar yolunda toplumsal beklenti arttı. Seçim sonuçları, ekonomik popülizm, klientelizm ve yolsuzluk tabanlı bir organizasyondan oluşan, etkisiz ve antidemokratik yönetim düzeninin Türkiye'yi demokratik ve ekonomik istikrarın olduğu bir ülke hâline dönüştürmek için arkasına toplumsal desteği alan güçlü bir hükümet ile değişmesi gerektiğini belirten bir kızgınlığın yansıması olarak okunabilir.³⁶

Bu noktada önemli olan olgu, AKP çoğunluk hükümetiyle ilişkilendirilen siyasal istikrar olasılığının arkasındaki toplumsal beklenti, devlet-toplum ilişkilerinin demokratikleşmesinin ve demokrasinin konsolidasyonunun arkasındaki toplumsal beklenti

³⁶ Öniş, Z. ve Keyman, E. F. "Turkey at the Polls". *Journal of Democracy* 14.2 (2003).

ile beraber oluşmasıdır. Bu, sırasıyla sivil toplumun artan önemi için elverişli bir platform ve yerel bir içerik oluşturmuştur. Seçimden sonra, AKP Hükümeti'nin Türkiye'nin yapısal sorunlarını çözmeye katılımcı demokrasinin önemini vurguladığı deklarasyonu, Türk siyasetinin sivil toplumun demokratik konsolidasyon sürecinde etkin ve önemli rol oynayacağı yeni bir döneme girdiğinin işaretidir. AKP Hükümeti'nin Türkiye'yi sivil toplum ile dayanışma hâlinde yönetmeye girişip girişmeyeceği ise beklenen görülmesi gereken bir süreçtir. Yine de demokrasi ne kadar çok "şehirdeki tek oyun hâline gelirse" sivil toplum da varlığını ve önemini demokratikleşme sürecinde bir o kadar konsolide eder.³⁷

2000'lerin başındaki üçüncü ve belki de en önemli tarihsel gelişme, Türkiye-AB ilişkilerinin derinleşme sürecidir. Türkiye'nin AB'ye adaylığının kabul ve ilan edildiği 1999 yılındaki Helsinki Zirvesi'nden beri, Türkiye-AB ilişkileri daha yerleşmiş ve sağlamlaşmıştır. Bu süreç, Türkiye'nin 2002 Kopenhag Zirvesi'nde üyelik müzakerelerini başlatmak için şartlı tarih alması ile yeni bir teşvik kazanmıştır. Kopenhag siyasi kriterleri temelinde, aday ülke tarafından demokrasinin gerekli koşullarının oluşturulması ve devlet-toplum ilişkilerinde yaşama geçirilmesini işaret etmektedir. Demokratik devlet düzeninin oluşturulması, azınlık hak ve özgürlüklerini de içeren bireysel hak ve özgürlüklerin korunması, AB üyeliği için gerekli olan siyasi kriterlerin temelini oluşturmaktadır. Türkiye-AB ilişkileri geliştikçe bu durum, hükümeti çeşitli yasal ve yapısal değişiklikler yapmaya ve aynı zamanda devlet-toplum ilişkilerinde olan bu değişiklikleri Türk demokrasisini Avrupa standartlarına yükseltmek için uygulamaya koymaya zorladı. 17 Aralık 2004'te, Türkiye'nin demokratikleşmedeki yeni siyasi ve sosyal meramı ve AKP Hükümeti'nin Kopenhag kriterini gerçekleştirmek için yaptığı demokratik reformlar, Türkiye-AB ilişkilerinde tarihsel bir dönüm noktası ile sonuçlandı.³⁸ Türkiye, şimdi tam üyelik müzakerelerine başlama tarihine sahiptir: 3 Ekim 2005. Bu karar, Türkiye'de devlet-sivil toplum ilişkilerinin demokratikleşmesi sürecine olumlu etkilerde bulunmuş ve bulunmaya da devam edecektir. Bunun böyle olduğunu, 3 Ekim 2005'te Türkiye-AB tam üyelik müzakere sürecinin başlamasıyla gördük.

³⁷ Özbudun, 2002, age.

³⁸ Aydın, S. ve Keyman, E. F. "European Integration and Transformation of Turkish Democracy". CEPS, EU-Turkey Working Papers, No. 2, 2004.

Demokrasi sorunu düşünülürken, Türkiye-AB ilişkilerinin derinleşmesi şimdiye kadarki en önemli ve etkili tarihsel gelişme olarak karşımıza çıkar. Ayrıca, AB'nin, sivil toplumu Türkiye'de Kopenhag siyasi kriterlerinin uygulanmasında ve Avrupa'da Türkiye'nin pozitif imajının yaratılmasında hayati bir aktör olarak ele aldığı düşünülürken, sivil toplumun gelişmesine en somut etkinin Türkiye-AB ilişkilerinden geldiğini söyleyebiliriz.³⁹ Sivil toplumun bu görevi, AB tarafından 6 Ekim 2004 tarihinde duyurulan ve yayımlanan *Türkiye İlerleme Raporu*'nda açıkça belirtilmiştir. Bu raporda, Türkiye'nin tam üyeliği ile ilgili olan 17 Aralık 2004 kararında da olduğu gibi, sivil toplumun özellikle Türkiye ve AB üye ülkeleri arasında var olan, Türkiye'nin kültürel kimliği ve demokrasi ve ekonomik refah noksanlığı hakkında olan "Türkiye şüpheli" söylemleri yok etmeye yönelik gerekli sosyal ve kültürel diyalog bağı yaratmadaki rolü düşünülürken, sivil toplum Türkiye'nin Avrupa'ya entegrasyonu için gerekli ana toplumsal aktör olarak ele alınmıştır.

Bu tarihsel gelişmeler, yani Şubat 2001 ekonomik krizi, Kasım 2002 milletvekili seçimi ve Türkiye-AB ilişkilerini kuvvetlendirme süreci Türkiye'de demokratik bir başlangıca işaret etmektedir. Bu süreçte güçlü devlet, radikal bir biçimde yeniden yapılandırılmaya maruz kalmış; tek parti çoğunluk hükümetinin ortaya çıkışı demokratik ve ekonomik istikrar olasılığını artırmış ve Türkiye-AB ilişkilerinin güçlenmesi demokrasiyi Türk modernitesinin merkezine yerleştirmiştir. Böylece, modernite ve demokrasi arasında bağ kurma olasılığı Türkiye'de "ulaşılabilir bir gerçek" olarak ortaya çıkmıştır. Bugün çok kültürlü ve vatandaşlığın hakları ile ilişkilendirildiği çoğulcu toplumsal oluşumun yaratılması gerçekleştirilebilir gözükmektedir. Demokratik başlangıç, Türk modernitesinin son zamanlarda uğradığı radikal dönüşümün kodunu ifade etmektedir.

³⁹ İçduygu, A. ve Keyman, E. F. 2004, age.

e) SİVİL TOPLUMUN BUGÜNÜ

Şüphesiz, sivil toplum Türk modernitesinin demokratik dönüşümüne önemli ölçüde katkıda bulunma potansiyeline sahiptir. Bu bölümde açıklandığı üzere, sivil toplumun devletten ve devletin vesayetinden bağımsız olarak gelişmesinin önündeki ana engeller devlet merkezci Türk modernitesi ve organik toplum vizyonu olmuştur. Dahası, sivil toplum fikrinin ortaya çıkışı ve sivil toplum örgütlerinin 1980 ve 1990'larda niteliksel olarak gelişimi, kimlik/farklılık siyasetinin gölgesinde gerçekleşmiştir. Bugün ise sivil toplum farklı bir pozisyonadadır. Son yıllarda, sivil toplum farklı taleplerin ve kimlik sorunlarının demokratik bir platformda çözümlenmesine katkıda bulunduğu gibi, gelişimine engel olan faktörleri dönüştürücü yol olarak algılanmış, teşvik edilmiş ve hatta gereğinden fazla büyütülmüştür. Ayrıca, Türkiye'nin Avrupa'ya tam üye olarak entegrasyonu sürecinde de önemli rol oynaması beklenmektedir. Bunlar olumlu gelişmelerdir ve nitekim sivil toplum teşvik edilmeli ve gelişmesi desteklenmelidir.

Türk modernitesinin demokratik dönüşüm sürecindeki olumlu rolü bağlamında sivil toplumdan beklentilerin yüksek olduğu şu dönem, aynı zamanda başlı başına yapıcı ve eleştirel sivil toplum tartışmalarının başlatıldığı dönemdir. Bu bölümün başında kısaca bahsettiğim Taylor'un teorik sivil toplum tartışmasına ve sivil toplumun akademik ve kamusal söylem içerisinde farklı telaffuzlarına baktığımızda, böyle yapıcı ve eleştirel bir tartışmanın gerekli ve yerinde olduğu söylenebilir. Hele ki sivil toplum, devlet vesayetinin dışında var olacak, faaliyetlerinin örgütler aracılığı ile yapılandırılmasını ve koordinasyonunu sağlayabilecek, devlet politikasını toplumun bir bütün olarak ihtiyaçları ile uyumlu olacak şekilde etkileyecekse.

Sivil toplumun yeniden canlanması ve küreselleşmesi analizinde Edwards⁴⁰ sivil toplumun etkili olabilmesi için, sivil toplum örgütlerinin tamamıyla kendi örgütsel ve finansal kapasite problemlerine odaklanmadığını, aksine kendi özel fonksiyonlarını ulusal ve küresel alanlardaki demokratikleşme sürecine katkıda bulunma amaçları ile bağdaştırdığı bir bütünleyici model geliştirmenin mecburi olduğunu öne sürmektedir. Başka bir deyişle, sivil toplumun dönüştürücü gücüyle niteliksel etkinliği geniş ölçüde,

⁴⁰ Edwards, age.

sivil toplumun örgütsel yaşam ve (küresel) demokratik toplumun vazgeçilmez elementi olarak bilinen iki fonksiyonunun eşzamanlı ve karşılıklı işleyiş olasılığına bağlıdır. Bugün Türkiye’de de, Edwards’ın da önerdiği gibi, sivil toplumun dönüştürücü gücünün demokratik toplum ile örgütsel yaşamın eşzamanlı varlığından kaynaklandığını aklımızda tutmamız gerekmektedir.

Sivil toplumun bütüncüsel modeli, Türkiye’de zengin ve etkili bir örgütsel yaşamın gelişmesini mümkün kıldığı gibi, sivil toplumun demokratikleşme sürecine ve bunun devlet-toplum ilişkilerindeki derinleşmesine etkisini de artırmaktadır. Sivil toplum etkinliklerinin müşteri ağırlıklı ya da aşırı profesyonel nitelikli olma gibi sorunların bulunmaması ve Türk modernite ve demokrasinin dönüşümünde etkin rol oynayabilmesi, bu bütüncüsel model sayesinde gerçekleşmektedir. Yapıcı ve eleştirel bir sivil toplum tartışmasının bulunduğu nokta tam da burasıdır. Bu noktadan da, sivil toplumu, ağırlıklı olarak Türkiye-AB ilişkilerine ve bu ilişkileri bugünkü tam üyelik müzakere sürecine yerleştirerek çözümleme girişimine başlayabiliriz. İlk önce, Türkiye-AB ilişkilerinde, özellikle de bu ilişkilerin “durum çözümlemesini” yapan ilerleme raporlarında yer alan “Sivil toplum nasıl algılanıyor?” sorusuna eğileceğiz, buradan da sivil toplumun tam üyelik müzakereleri sürecinde oynayacağı roller üzerinde duracağız.

III TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA SİVİL TOPLUM

Bu çalışmada, şimdiye kadar Türkiye’de sivil toplum olgusunu kuramsal/analitik bir çerçevede ve tarihsel gelişimi içinde inceledik. Sivil toplumun gelişiminin son yıllarda giderek daha çok nicel, ama nitel olarak da arttığını ve bu gelişim içinde Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan derinleşme ve belirginleşmenin önemli bir rol oynadığını vurguladık. Gerçekten de 2000’li yıllar içinde Türkiye’nin Avrupa’yla bütünleşme süreci ciddi bir değişim göstererek derinleşme ilişkisine girdi. 2000’den bugüne Türkiye-AB ilişkileri, önce “aday statüsü”, sonra Kopenhag siyasi kriterlerinde başarılı olmaya bağlı olarak gecikmeksizin tam üyelik müzakerelerinin 3 Ekim 2005’te başlaması ve kararlarının içerdiği gelecek düşünüldüğünde muğlaklık içermesine ve taşıdığı gerilime rağmen, önemli bir derinleşme ve belirginleşme sürecine girdi. Şüphesiz ki, bu derinleşme ve belirginleşme, bir taraftan Türkiye’nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirmede gösterdiği siyasi iradeyi sembolize eden demokratik reform paketleri temelinde yapılan yasal ve kurumsal değişikliklerle ortaya çıktı, diğer taraftan da “11 Eylül sonrası dünya” dediğimiz, dünya siyasetinin medeniyetler arası savaş altında yeniden örgütlendiği bir dönemde Türkiye’nin İslam ile modernite, sekülerlik ve demokrasiyi bir arada yaşatabilmesinden gelen önemi temelinde gerçekleşti.

Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan bu derinleşme ve belirginleşme süreci, aynı zamanda sivil toplumun gelişmesine önemli katkılarda bulundu. Sivil toplumun bugün “Türkiye’nin iyi, demokratik ve adaletli yönetimi” için önemli bir aktör olarak kabul edilmesinde etkili bir rol oynadı. Türkiye-AB ilişkilerinin sivil toplumun son yıllarda gösterdiği gelişime katkısını üç boyutlu inceleyebiliriz.

1. Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan derinleşmenin temel nedeni olan (Kopenhag siyasi kriterlerinin özünde devlet-toplum/birey ilişkilerinde yaşanan demokratikleşme ve demokratikleşmenin bu ilişkilerde giderek “yerleşikleşmesi” anlamına gelmesi) bu kriterlerin yaşama geçirilmesi dolaylı olarak Türkiye’nin demokratikleşmesi ekseninde sivil toplumun öneminin ortaya çıkmasını sağladı. İnsan hak ve özgürlükleri, dini azınlık hak ve özgürlükleri ve kültürel kimlik hakları temelinde hareket eden Kopenhag

siyasi kriterlerinin yaşama geçirilmesi, aday ülkede, bizim örneğimiz Türkiye’de, demokratikleşmenin gelişmesini ve toplumsal ilişkilerde yerleşikleşmesini sağladığı ölçüde, Kopenhag siyasi kriterlerinin demokratikleşme olarak okunması olasıdır.⁴¹ Bu kriterler temelinde yapılan demokratik reformlar, sivil toplumun önemini ortaya çıkartmaktadır.

2. Türkiye-AB ilişkilerinde demokratik reform sürecine bağlı olarak yaşanan derinleşme, hem toplumda yarattığı haklar, özgürlükler ve sorumluluklar ekseninde vatandaşlık anlayışıyla, hem de devlet yönetimini etkinlik, verimlilik, şeffaflık ve sorumluluk temelinde yeniden yapılanmaya sokmasıyla sivil topluma ve STK’lara yeni hareket alanları açmaktadır. Çalışmanın bu kısmında üzerinde duracağımız Türkiye’nin Kopenhag siyasi kriterleri temelinde başarısını değerlendiren ve bu bağlamda Avrupa Komisyonu için hazırlanan ilerleme raporları, özünde sivil toplumun hareket alanına giren konuları içermekte, böylece de sivil toplumun önemini artıracak hareket sahasını yaratmaktadır.

3. Türkiye’nin değerlendirilmeye alındığı ilerleme raporlarının gösterdiği gibi, Türkiye-AB ilişkilerinin geleceğinin şekillenmesinde sivil topluma önemli bir rol düştüğü her iki tarafça da kabul edilmektedir. Bu anlamda, Türkiye-AB ilişkilerinde son yıllarda yaşanan derinleşme sivil toplumun gelişmesine katkıda bulunduğu gibi, sivil toplum da bu ilişkilerin şekillenmesinde önemli rol oynamaya devam edecektir.

⁴¹ E. Fuat Keyman, *Remaking Turkey* (Türkiye’yi Yeniden-İnşa Etmek). Oxford: Lexington, 2007.

a) TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNDE DERİNLEŞME VE SİVİL TOPLUM

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Türkiye-AB ilişkileri içinde sivil toplum olgusuna, bu ilişkilerin ciddi değişim ve derinleşme gösterdiği Aralık 2002 Kopenhag Zirvesi temelinde bakabiliriz. Bu zirvede, hazırlanan ilerleme raporu bağlamında Türkiye’ye koşullu tam üyelik müzakerelerine başlama olanağı verilmişti. Aralık 2002 Kopenhag Zirvesi’nin Türkiye kararı, “Türkiye Kopenhag siyasi kriterlerinde başarı gösterdiği zaman gecikmeksizin tam üyelik müzakere sürecine başlayabilir” şeklindedir. Bu karar ve sonrası 2004 ve 2005 yıllarında alınan tam üyelik müzakerelerinin başlatılması kararlarının temelinde, Türkiye’nin başarı değerlendirmesinin yapıldığı ilerleme raporları vardır. Bu nedenle de, Türkiye-AB ilişkilerinde sivil toplum olgusuna baktığımızda yukarıda kısaca açıkladığımız üç boyutlu katkının anlaşılması için, AB Komisyonu tarafından Türkiye üzerine hazırlanan ilerleme raporlarına ve 2003’te Türkiye hakkında hazırlanan ulusal programa bakmakta fayda vardır.

b) 2002 İLERLEME RAPORU

2002 Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesine İlişkin Komisyon’un düzenli raporunda Türkiye’nin siyasi kıstaslara uyum konusunda önemli ilerlemeler kaydettiği belirtilmiştir. Anayasal reform ve yasal değişiklikler paketi aracılığıyla Katılım Ortaklığı’nda belirlenen temel önceliklerin pek çoğu ele alınmıştır. Özellikle Ağustos 2002 tarihinde meclisin onayladığı yasal değişiklikler, geniş etkili reformlar yapma konusunda Türkiye’nin istekliliğini göstermesi açısından son derece olumlu karşılanmıştır. Reformların gerçekleştirilmesi, Türk siyasi liderlerinin büyük bölümünün Avrupa değerleri ve standartlarına uyumda ilerleme kaydedilmesi yönünde kararlılığının önemli bir işaretidir. AB Komisyonu, gelişmeleri olumlu karşılamaktadır ve Türkiye’deki siyasi ortam çerçevesinde bu gelişmenin önemini farkındadır. Reformlar çok zor koşullar altında onaylanmıştır. Bu reformlar, Türk siyasi sisteminin şimdiye kadar çok hassas görülen alanlarda dahi ilerleme kaydetme isteğini ve kapasitesini kanıtlamaktadır. Bununla birlikte, Türkiye, siyasi üyelik kıstaslarına tam olarak uyum sağlayamamaktadır. Bu saptama üç nedene dayandırılmaktadır:

1. REFORMLARIN EKSİKLİĞİ: Yapılan reformlar, temel hak ve özgürlüklerin tam olarak kullanımı açısından bazı önemli eksiklikler içermektedir. Özellikle basın ve yayını da içeren ifade özgürlüğü, barışçı toplanma özgürlüğü, dernekleşme özgürlüğü, dinî özgürlükler ve yasal tazmin hakkı alanlarında kısıtlamalar sürmektedir.

2. UYGULAMANIN YETERSİZLİĞİ: Reformların çoğunun yürürlüğe girmesi için ilgili yönetmelik ve idari tedbirlerin onaylanması ve tüm ülkede değişik düzeylerde yürütme ve yargı makamları tarafından uygulanmaya geçirilmesi gerekmektedir. Yüksek Seçim Kurulu'nun önemli bir siyasi partinin liderinin 3 Kasım seçimlerine katılımını engelleyen kararı, reformların ruhunu yansıtmamaktadır.

3. YENİ REFORMLARIN GEREKLİLİĞİ: Hâlen, siyasi kıstaslar çerçevesinde bir dizi önemli konunun uygun şekilde ele alınması gerekmektedir. Bunlar arasında işkence ve kötü muamele ile mücadele, ordu üzerinde sivil denetimle ilgili bazı sorunlar, şiddet içermeyen görüşlerini dile getirmeleri sonucunda hapiste bulunan kişilerin durumları ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına uyumun bulunmamasıdır. Son yıllarda gerçekleşen önemli ilerlemeler ışığında Türkiye, yasa ve uygulama düzeyinde, demokrasinin güçlendirilmesi ve insan haklarının korunması alanlarında, reform sürecinin sürdürülmesi konusunda cesaretlendirilmektedir. Böylelikle, Türkiye'nin siyasi kıstaslara tam uyumuyla ilgili son engelleri aşması mümkün olacaktır.

c) ÜYELİK KISTASLARI ÇERÇEVESİNDE BAŞLICA EKSİKLİKLER

Yukarıda değindiğimiz eksikliklerin pratikteki tezahürleri Türkiye'nin AB yolundaki önemli pürüzleri olarak gözükmektedir. Siyasi kıstaslar çerçevesinde başlıca eksiklikler şunlardır:

- 1) Gerçekleştirilen iyileştirmelere rağmen, F tipi cezaevlerindeki koşullarla ilgili sorunlar, işkence ve kötü muameleyle ilgili iddiaları sürerken, sanıkların yasal takibinde yeterli ilerleme sağlanamamıştır.
- 2) Basın Kanunu'na rağmen yazar, gazeteci ve yayıncılar hakkında yasal soruşturma uygulamaları sürmüştür. Derneklerin etkinliklerinin yasaklanması için yasal zemin hâlen mevcuttur. Önceden izin sistemi de dâhil olmak üzere Dernekler Yasası'nın

kısıtlayıcı yapısı korunmuştur. Türkiye'deki yabancı dernekler hâlen bazı kısıtlamalara ve sıkı denetime tabidir.

- 3) Vakıflar Kanunu'ndaki değişikliklere rağmen dinî azınlıklar; tüzel kişilik, mal edinme hakkı, din adamlarının eğitimi konularında kısıtlamalarla karşı karşıyadırlar.
- 4) Sendikalara karşı kısıtlamalar sürmektedir.
- 5) Yargının her zaman bağımsız ve tutarlı işlemediğine yönelik bildirimler sürmektedir.
- 6) Yolsuzluk hâlen önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Avrupa Konseyi'nin ilgili sözleşmeleri hâlen onaylanmamıştır.
- 7) Güneydoğu Anadolu bölgesinde insan haklarının korunması için çabalar güçlendirilmelidir.
- 8) Millî Güvenlik Kurulu'nun oluşumu ve rolü ile ilgili değişikliklerin, uygulamada bir değişiklik yarattığı görünmemektedir.
- 9) Siyasi diyalog, Türkiye ve AB arasında siyasi reformlar, insan hakları, Kıbrıs ve sınır anlaşmazlıklarının barışçı çözümü konularını içeren genişletilmiş siyasi diyalog yoğunlaştırılarak sürdürülecektir.

2002 İlerleme Raporu bu sorunlara rağmen, "Türkiye etkileyici yasal çabalarını sürdürerek Kopenhag siyasi kıstaslarına uyum yönünde önemli bir ilerleme sağlamıştır" kararına varmıştır. Bununla birlikte, yargının bağımsızlığı ve işleyişinin, dernekleşme, ifade ve din özgürlüğü gibi temel hakların kullanımının genel çerçevesinin güçlendirilmesi, sivil-ordu ilişkilerinde Avrupa uygulamalarına daha da yaklaşılması, Güneydoğu'nun durumu ve kültürel haklar başta olmak üzere, bu raporda yer alan sorunlara eğilimi gerekmektedir. Türk vatandaşlarının Avrupa standartlarında insan haklarından ve temel özgürlüklerden yararlanmasını sağlamak amacıyla tam ve etkin uygulama sağlanmalıdır.

Tüm bu değerlendirmelerin sonucunda, Aralık 2002 Kopenhag Zirvesi'nde Türkiye'nin tam üyelik müzakere sürecine başlamasına "koşullu evet" denmiş ve Kopenhag siyasi kriterlerine uyum göstermede yapılan başarılı çabanın ve gösterilen siyasi iradenin sürdürülmesi istenmiştir.

d) 2003 TÜRKİYE ULUSAL PROGRAMI

2002 sonu Türkiye'nin tam üyeliği hakkında Kopenhag siyasi kriterlerinde gösterilen başarı temelinde tam üyelik müzakere sürecinin gecikmeksizin başlatılacağı üzerine alınan ve ülkede "koşullu evet" olarak tanımlanan karar sonucunda, Türkiye'nin ciddi adımlar atma süreci başlamıştır. Bu süreçte, atılan ilk adımların başında, AB'ye uyum sürecinde temel olan Kopenhag siyasi kriterlerini karşılamak üzere başlatılan "demokratik reform" sürecinin ciddi bir siyasi irade ve toplumsal desteği de içerecek bir biçimde sürdürülmesi gelmektedir. Gerçekten de 2003, demokratik reform sürecinin hızlandırılarak sürdürülmesi yılıdır. İkinci önemli adımsa, Türkiye'nin AB müktesebatına uyumunu teyit eden "ulusal program"ın hazırlanma sürecinin tamamlanması ve *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girmesidir. Bu bağlamda da, Avrupa Birliği Müktesebatının Türkiye Tarafından Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı, 24 Temmuz 2003'te *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Ulusal Rapor'un sivil toplumla ilgili kısmı bu çalışma açısından önemlidir. Bu kısım, Dernek Kurma Özgürlüğü, Barışçı Toplantı Hakkı ve Sivil Toplum başlığı altında raporda yer almıştır. Bu kısmı rapordan alıntılalım:

"1.2.2. Dernek Kurma Özgürlüğü, Barışçı Toplantı Hakkı ve Sivil Toplum. Türk Hükümeti, sivil toplumun gelişmesine önem vermektedir. Sivil toplumun güçlenmesi, Türk demokrasisinin gelişmesine katkı sağlayacaktır. Dernek kurma özgürlüğü ve barışçı toplantı hakkının daha da geliştirilmesi ve sivil toplumun güçlendirilmesiyle bireylerin toplumsal sorunların çözümüne aktif katkıda bulunmaları mümkün olacaktır.

Bu çerçevede kısa vadede;

- > Ekonomik ve Sosyal Konsey'in Kuruluşu, Çalışma Esas ve Yöntemleri Hakkında Kanun Tasarısı'nın yasalaşması,
- > Sivil toplum örgütleri ile ekonomik ve sosyal demokrasinin uzantısı niteliğindeki kurumsal yapılanmanın anayasal güvenceye kavuşturulması,
- > İş Güvencesi Yasa Tasarısı'nın yasalaşması öngörülmektedir.

Orta vadede ise;

- > Sendikal haklarla ilgili mevcut sınırlamaların gözden geçirilmesi, hak grevi yapılmasına olanak tanınması için anayasanın ilgili maddelerinin yeniden düzenlenmesi,
- > Sendikal hakların 87 ve 98 sayılı ILO Sözleşmeleri uyarınca ve Avrupa Sosyal Şartı doğrultusunda yeniden ele alınması,
- > Dernek kurma özgürlüğü ile toplantı ve gösteri yürüyüşleriyle ilgili mevzuatın gözden geçirilmesi öngörülmektedir.
- > Başbakanlık tarafından Ağustos 1999'da yayımlanan bir genelgeyle, "Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu Tasarısı" yasalaşmaya değin kamu görevlilerinin sendika ve konfederasyonlar şeklinde örgütlenmesine engel olunmaması ve bu kuruluşların faaliyetlerine imkân tanınması istenmiştir."

Ulusal Program'ın dernek kurma özgürlüğü ve sivil toplum kısmından anlaşılacağı üzere, Türkiye-AB ilişkilerinde 2000 yılından beri yaşanan, 2002'de artan bir biçimde belirginleşen derinleşme süreci, Türkiye'de devlet yönetiminin ve siyasi aktörlerin sivil topluma olan yaklaşımını değiştirmeye zorlamıştır. Daha somutta ise, Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan derinleşme, yukarıda Türkiye üzerine 2002 İlerleme Raporu'nun içerdiği demokratikleşmeye ve sivil topluma dönük saptamalar, eleştiriler ve talepler göz önüne alındığında da net olarak görüleceği gibi;

- (a) sivil toplum alanının ve etkinliklerinin genişlemesi ve yaygınlaşmasına katkıda bulunmuş,
- (b) sivil toplumun örgütsel yapısı temelinde yasal düzenlemelerin yapılması gereksinimini ortaya çıkartmış,
- (c) sivil toplumun öneminin devlet seçkinleri, siyasi aktörler ve toplumsal gruplar tarafından algılanmasına yardım eden bir işlev görmüştür.

e) 2004 İLERLEME RAPORU

Türkiye-AB ilişkilerinin 2004 yılında daha da derinleştiğini görüyoruz. AB Komisyonu Ekim 2004'te Türkiye'nin siyasi kıstaslara uyumu konusunda bir rapor ve tavsiye açıklamış ve bunun sonucunda, Aralık 2004'te toplanacak olan AB Konseyi, Türkiye ile üyelik müzakerelerinin açılma olasılığı konusunda karar almıştır. 2003-2004 yılı içinde AKP Hükümeti demokratik reformları hızlandırmak yönünde büyük bir kararlılık göstermiş ve etkin uygulama alanında önemli adımlar atmıştır.

- 1) Düşünce ve gösteri özgürlüğü, kültürel haklar, ordu üzerinde sivil denetim gibi hassas alanlara değinen reformlar büyük bir siyasi öneme sahiptir. Katılım Ortaklığı çerçevesinde yer alan pek çok öncelik ele alınmıştır.
- 2) Kamu idaresi alanında, özellikle insan kaynakları idaresinin saydamlaştırılması reformunun yolsuzlukla mücadeleyi güçlendireceği kabul edilmiştir.
- 3) Millî Güvenlik Konseyi'nin (MGK) görev, yetki ve işleyişi ile ilgili önemli reformlar sivil-ordu ilişkilerini AB uygulamalarına yakınlaştırmıştır. Ancak MGK temsilcilerinin RTÜK ve YÖK gibi sivil kurumlarda yer alması ve askerî harcamaların onay ve denetiminde parlamento yetkisi konuları da ele alınmalıdır.
- 4) Yargı sisteminin etkinliği ve bağımsızlığı yönünde gelişmelere rağmen, hâlâ yapılması gerekenler vardır.
- 5) Reform uygulamalarında yaşanan düzensizlik ve bazı durumlarda yasa uygulayıcısı ve yargı makamlarının getirdiği kısıtlamalar sonucunda amaçlanan hedeflere ulaşılamaması durumu kabul edilmiş ve bu nedenle de AKP Hükümeti bir "Reform İzleme Grubu" oluşturmuştur.
- 6) Türkiye, Avrupa Konseyi Yolsuzluk Sözleşmesi'ni onaylamış ve bu alanda çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bununla birlikte kamu hayatının pek çok alanında yolsuzluk sürmektedir.
- 7) Türkiye sivil ve siyasi haklara, sosyal ve ekonomik haklara yönelik Avrupa sözleşmelerini imzalamıştır. Ancak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi hükümlerine uyum yönünde sorunlar sürmektedir.

- 8) İşkence ve kötü muameleyle mücadele alanında yasal sistem Avrupa standartlarına yaklaşmıştır. İşkencenin boyutları azalmış olmakla birlikte bazı davalarla ilgili raporlar endişe yaratmaktadır.
- 9) Hapishane koşullarında ve hükümlülerin haklarında iyileşmeye rağmen, avukat edinme hakkının uygulamada her zaman kullanılmadığı görülmektedir.
- 10) Reform paketleri, ifade özgürlüğü alanında önemli kısıtlamaları ortadan kaldırmış ve ceza davasında getirilen yeni hükümler sonucunda pek çok kişi serbest bırakılmıştır. Toplanma ve gösteri hakları alanında önemli kısıtlamalar kaldırılırken bazı gösterilerde güvenlik güçlerinin aşırı şiddet kullandığı gözden kaçmamıştır.
- 11) Dernek kurma özgürlüğü alanında bazı kısıtlamaların kaldırılmasına karşın derneklerin ağır işlemlere tabi olduğu ve özellikle insan hakları derneklerine karşı davalar olduğu görülmektedir.
- 12) Din özgürlüğü alanında reformlar yapılmasına karşın yasa uygulayıcılarının kısıtlayıcı yorumları nedeniyle, özellikle tüzel kişilik ve mal edinme, eğitim ve din adamları eğitimi alanlarında Avrupa standartlarına göre önemli sınırlamalar sürmektedir.
- 13) Türkçe dışındaki dillerde radyo, televizyon yayını ve eğitimde yasakları kaldıran tedbirlere karşın uygulamada bir değişiklik görülmemektedir.
- 14) Güneydoğu'da olağanüstü hâl uygulamasının kaldırılmasının ardından yerlerinden ayrılmış kişiler ve bölgenin sosyal ve ekonomik gelişimi konularına kapsamlı bir şekilde eğilmek gerekmektedir. Genel anlamda kültürel haklar konusu da ele alınmalıdır.

Tüm bu girişimler temelinde, 2004 Raporu, 2002 İlerleme Raporu'ndan bu yana kaydedilen ilerlemeyi göz önüne almaktadır ve 31 Ağustos 2004 tarihine kadar olan dönemi kapsamaktadır. Ancak rapordaki tavsiye, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerine ilişkin durumuna göre hazırlandığı için 1999'dan bu yana kaydedilen ilerlemeye de yer verilmektedir. Rapor, ekonomik kriterlere ilişkin olarak da dinamik ve geleceğe yönelik bir değerlendirme sunmaktadır.

2004 Raporu'nda, Türkiye'nin Katılım Ortaklığı öncelikleri temelinde değerlendirildiği ayrı bir bölüm de bulunmaktadır. Daha önceki raporlarda olduğu gibi "ilerleme", kabul edilen yasalar, alınan kararlar, onaylanan uluslararası sözleşmeler temelinde, uygulamaya önem verilerek ölçülmektedir. Ortaklık Anlaşması'na dayanarak oluşturulan alt komitelerin çatısı altında sürdürülen çalışmalar devam etmektedir. Bu sürecin amacı, Türkiye'ye, idari kapasite dâhil olmak üzere, mevzuatın uygulanması konusunda yön göstermektir.

Aynı zamanda, Türkiye'nin topluluk programlarına katılımı, 2002 yılından bu yana, Türkiye'nin aday ülkelere açık olan on bir program ve ajansa katılımını sağlayan Çerçeve Anlaşma temelinde güçlenmiş ve artmıştır. Leonardo da Vinci II, Socrates II ve Gençlik Programı'na katılım için sürdürülen hazırlıklar ileri düzeydedir. Topluluk ajanslarına katılım kapsamında ise, Türkiye ile yeni Avrupa Havacılık Güvenliği Ajansı arasında iş birliği kurulmasına ilişkin tartışmalar devam etmektedir.

Tüm bu gelişmelerin yanında, Türkiye az da olsa AB'den mali yardım alma sürecine girmiştir. Türkiye'ye yardım için oluşturulmuş bir katılım öncesi araç bulunmaktadır: Aralık 2001 Konseyi'nde kabul edilen Türkiye'ye ilişkin katılım öncesi mali yardım programı. Program, Katılım Ortaklığı önceliklerine odaklanmıştır. Merkezî olmayan uygulama sistemi, Ekim 2003'te komisyon tarafından akredite edilmiş ve Haziran 2004'ten itibaren tamamen işlevsel hâle gelmiştir. 1995-2003 yılları arasında, Türkiye'deki çeşitli programlara 1098 milyon euro taahhüt edilmiştir. Türkiye'ye ilişkin 2004 programı dâhilinde Ulusal Program'a 235,6 milyon euro ayrılacaktır. 2004 programının öncelikleri şu şekilde sıralanabilir: Bu bağlamda önemli bir yardım, Kopenhag siyasi kriterleri temelinde Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığına verilen destektir. Buna ek olarak, ara temyiz mahkemelerinin kurulması, sivil toplumun güçlendirilmesi ve ombudsman mekanizmasının oluşturulması desteklenecektir. Ayrıca, jandarmanın operasyonel standartlarının, sosyal diyalogun ve Güney Doğu'daki durumun gelişimi desteklenecektir (18,9 milyon euro).

f) 2005 İLERLEME RAPORU

İlk defa Haziran 2005'te hazırlanan ilerleme raporu temelinde, komisyon tarafından oluşturulan sivil toplum diyalogu ön plana çıkmaktadır. AB üyeleri ve aday ülkeler arasında oluşturulan bu diyalogun amacı, genişleme ile ilgili konularda "sivil toplum örgütlerinin desteğini sağlamak" şeklinde belirtilmektedir. "AB ve aday ülkeler arasındaki iletişime STK'lar nasıl katkıda bulunabilir?" sorusu büyük önem taşır. Bu açıdan, genişleme ve üyelik ile ilgili olarak devam eden toplumsal tartışmaların çözümlenmesi amaçlanmaktadır. Diyalogun uzun vadeli amacı ise, hem AB hem de aday ülkeler içinde STK'ların kuvvetlenmesi ve STK'ların desteğinin sağlanması.

Aday ülkelere yönelik bu diyalog, Türkiye üzerine özellikle odaklanmaktadır. Ayrıca, STK'yı en geniş tanımıyla devlet denetimi dışında kalan örgütsel alan olarak kabul ederek sivil topluma destek başlatılmıştır. Özellikle ikili projeler vasıtasıyla somut olarak da kadın hakları ve fırsat eşitliği konularında STK'lara, profesyonel kurumlara, gençlik kollarına fonlar yaratılmak istenmektedir. 2006 için öngörülen rakam yaklaşık olarak 40 milyon euro civarındadır.

Sivil toplumun gelişmesinde örgütsel hak temelindeki gelişmeler, aslında dernek kurma özgürlüğüyle ilgili olarak başlamış ve yeni "Dernekler Kanunu" şeklinde Kasım 2004'te yürürlüğe girmiştir. 2004 İlerleme Raporu'nda da belirtildiği gibi, bu kanun, derneklerin faaliyetlerine karşı olabilecek devlet müdahalesi olasılığını kısıtlaması açısından önemlidir. Kanunun dernekler adına birçok pratik yararı vardır ve bu kanun, böylece Türkiye'de sivil toplumun gelişimini kolaylaştırmıştır. Ancak, bu kanunun uygulanmasıyla ilgili kuralları belirleyen Mart 2005 tarihli düzenleme, isim ve amaçları Türk Anayasası'na aykırı olduğu düşünülen derneklerin kaydedilmesini engelleyecek kısıtlamalar getirmektedir. Bu durum, özellikle devletin bütünlüğünü ve laiklik ilkesinin yorumlanmasını içeren anayasa maddeleriyle ilgilidir. Pratik olarak AİHM'nin 11. maddesinin ihlali olsa bile (toplama ve dernekleşme özgürlükleri), amaçları belirli bir kültürel kimliği ya da belirli bir dini yaymak olan derneklerin kayıt olamayacakları anlamına gelir. Aslında, resmî olarak kaydolmak isteyen bu türden derneklerin birçok zorlukla karşılaştıkları bilinmektedir. Yasal ilerleme, özellikle yeni ceza ve dernek kurma kanununun uygulanmaya konularak temel özgürlüklerin uygulanmasıyla elde edilecektir. Pratik olarak hem bireyler hem

de sivil toplum örgütleri geçmişe oranla daha fazla özgürlüklerden yararlanmaktadır. Yine de, bireyler, şiddet içermeyen düşüncelerini ifade etmekten dolayı soruşturmalara ve suçlamalara maruz kalırken, belirli dernekler faaliyetlerini engelleyen kısıtlamalarla karşılaşmaktadır.

Böyle bir ortamda, TCK'nın 301. maddesine dayanan yargı uygulamaları yakından takip edilmelidir. Yolsuzlukla mücadele için kurulan, hükümete, parlamentoya bağlı ve diğer birçok organın etkinliği ve verimliliği hâlâ bir merak konusudur. İlgili politikaların tutarlılığı ve koordinasyon, ortaklık dereceleri zayıftır. Yolsuzlukla mücadele organlarının bağımsızlığını ve etkinliğini güçlendirmesi için Türkiye desteklenmektedir. Bunun ötesinde, hükümetle kamu yönetimi ve sivil toplum arasındaki diyalog güçlendirilmelidir. Bununla beraber, yolsuzluğun bir suç olduğu hakkında halkı bilinçlendirecek daha çok adım atılmalıdır. Yolsuzlukla mücadele için en üst siyasi düzeyde sürekli destek sağlanmalıdır. Dernek kurma özgürlüğü ile ilgili olarak yeni Dernekler Kanunu'nun sivil toplum üzerindeki birçok kısıtlamayı kaldırması açısından olumlu etkisi olmuştur. Ancak, anayasada devletin bütünlüğü ve laiklik ilkesinin yorumlanmasını içeren maddeler, belirli dinî ve kültürel çıkarları temsil eden derneklerin kurulmasını engellemek için hâlâ kullanılabilir. Bu maddeler, belirli dinî ve kültürel çıkarları temsil eden derneklerin kurulmasını engellemek için hâlâ kullanılabilir.

Dernek kurma ve barışçıl toplanma özgürlüğüyle ilgili yeni bir kanun, Kasım 2004'te sivil toplumun gelişmesinde ileri bir adım olarak yürürlüğe girmiştir. Ancak, Mart 2005'te yapılan bir düzenleme, dernek kurmayı ve işletmeyi pratik olarak engelleyecek kısıtlamalar getirmiştir. Gösteri yapma özgürlüğüyle ilgili kısıtlamaları hafifleten birtakım önlemlere rağmen, güvenlik güçlerinin orantısız güç kullanarak gösterileri engellediği birkaç olay olmuştur. Hem dernekler hem de vakıflar eğer içtüzüklerine uymadığı düşünülen işlerde çalışırlarsa veya içtüzüklerinin anayasayı ihlal ettiği düşünülürse birçok zorlukla karşılaşmaya devam edecektir.

Bununla birlikte, hem 2004 hem de 2005 yılları ilerleme raporlarında, Türk Hükümeti'nin tavsiyeler doğrultusunda sivil topluma ilişkin yaptığı düzenlemeler genel anlamda tatminkâr olarak değerlendirilmiştir. Raporlar, dernekler ve vakıfların özgürlüklerini kısıtlayan birtakım düzenlemelerin kaldırıldığını ve dernekler üzerinde devletin denetiminin

(müdahalesinin) bir miktar hafifletildiğini belirtiyor. Konuya ilişkin maddelerde yerel yönetimleri dernek faaliyetlerinden haberdar etme zorunluluğunun (23. madde), dernek toplantı ve yürüyüşlerinin kayda alınması gibi düzenlemelerin kaldırılmasıyla birlikte devletin denetiminin de hafiflediğine dikkat çekiliyor. Ancak, bizzat sivil toplum temsilcilerinin ifadelerine dayanarak, "devlet otoriteleri ile diyalog geçmişe göre daha açık olmakla birlikte, yasal zeminde yapılan değişiklikler uygulamaya henüz tam anlamıyla yansımamıştır" saptaması da yapılmaktadır.⁴² Dolayısıyla, AB ile uyum doğrultusunda gerçekleştirilen değişiklikler devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamıştır. Fakat, bu ilişkinin demokratik temelde istenilen düzeye çıkmadığını da söylemeliyiz. Hem 2004 hem de 2005 İlerleme Raporları bu eksikliği dile getirmektedir. Devlet-sivil toplum ilişkisi ve diyalogu son yıllarda gelişmekle birlikte "sınırlı" bir niteliktedir.

Sonuç olarak, 2000'li yıllarda Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan derinleşmenin ve belirginleşmenin, bu süreci değerlendiren 2002 ve 2004 İlerleme Raporları'nın da belirttiği gibi, sivil toplumun gelişmesine önemli katkıları olmuştur. Bu derinleşme ve belirginleşme sürecinin (a) sivil toplumun hareket alanını genişlettiğini ve STK'ların önemini artırdığını, (b) devlet-toplum/birey ilişkilerinde "haklar, özgürlükler ve sorumluluklar ekseninde vatandaşlık anlayışını" ortaya çıkartarak sivil toplum ile aktif vatandaşlık söylemini ilişkilendirdiğini, (c) toplum yönetiminin etkin, verimli, şeffaf ve sorumlu bir devlet yapısına gereksinim duyması temelinde devlet idaresinin yeniden yapılanmasına yol açması ve bu bağlamda sivil toplumun önemi ve rolünü ortaya çıkarttığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda, Türkiye-AB ilişkileri sivil topluma katkıda bulunmuştur, ama altını çizmemiz gereken gerçek de, bu katkının ve sivil toplumun böylece oluşan etki ve öneminin hâlâ "sınırlı" bir nitelikte olduğudur. Sivil toplumun son yıllarda artan öneminin, somutta da devlet-sivil toplum iletişimi ve diyalogunun hâlâ sınırlı bir yapıda olduğunu söylememiz gerekmektedir. Bu sınırlı yapı ve niteliğin, sivil toplumun kendisinden beklenen tam üyelik müzakere sürecinde oynayacağı rol ve sağlayacağı katkı temelinde de ortaya çıktığını ve sivil toplumu nitelediğini söylemeliyiz. Bu noktayı bundan sonraki bölümde açmıyacağız.

⁴² AB 2004 İlerleme Raporu. s. 41.

IV SİVİL TOPLUM VE TÜRKİYE-AB TAM ÜYELİK MÜZAKERELERİ

3 Ekim 2005 tarihinde Türkiye-AB ilişkilerinde en önemli dönüm noktası yaşanmış ve tam üyelik müzakere süreci başlamıştır. Tam üyelik müzakere sürecinin ciddi muğlaklık, belirsizlik ve gerilimler taşıdığı gerçektir. Ucu açık ve sonucu bugünden belli olmayan bir süreçtir. Bu süreçte gerilimler ve tren kazası olasılıkları yaşanması mümkündür. Ancak, bu süreç hem Avrupa'daki Türkiye-şüpheli söylemi ve lobileri, hem de Türkiye'deki Avrupa-şüpheli söylemi ve lobileri tarafından durdurulmaya çalışılacaktır. Bununla birlikte, altı çizilmesi gereken nokta, Türkiye'nin tam üyelik müzakere sürecine başlamış olması ve bu bağlamda da demokratikleşme ve demokrasinin devlet-toplum/birey ilişkilerinde yerleşikleşme sürecinin de Türkiye'de başlamış olmasıdır. Tam üyelik müzakere sürecinin iki önemli boyutu olduğunu vurgulamalıyız. Birinci boyut, tam üyelik müzakere sürecinin Türkiye'deki devlet-toplum/birey ilişkilerinin siyasi, ekonomik, idari ve yasal temelde AB yapısına uyum sağlamasıdır. Bu bağlamda da, AB ile tam üyelik müzakere süreci "Türkiye'nin Avrupa dönüşümü" sürecidir. İkinci boyut ise, tam üyelik müzakerelerinin siyasi niteliğiyle ilgilidir. Türkiye, bu süreçte AB için önemli bir aktör, daha net söylersek Avrupa'nın geleceğine önemli siyasi, ekonomik, kültürel ve jeopolitik katkılar sağlayacak bir aktör olarak kendisini sunduğu sürece, tam üyelik müzakerelerinde başarılı olacaktır. Diğer bir deyişle, bugün başımızı çok ağrıtan, ama çok ciddi tartışacağımız "hazmetme kapasitesi" konusuna ve Avrupa'dan Türkiye'ye gelen "dışlayıcı ve ötekileştirici" söylemlere karşı Türkiye'yi tam üyelik müzakere sürecinde güçlü kılabilecek, sadece kendisini AB müktesebatına uyumlu hâle getirerek "Avrupa dönüşümünü" sağlaması değil, aynı zamanda da, siyasi düzeyde, kendisini Avrupa'nın geleceğine önemli katkılar verecek bir aktör olarak sunması ve kendisinin Avrupa toplumlarında böyle algılanmasını sağlamasıdır. Her iki bağlamda da, şüphesiz sivil toplum ve STK'lar önemli bir rol oynayacaktır. Bu rol ve katkı da sivil toplumdan beklenmektedir.

Bu temelde de, son yıllarda, sadece bu rol ve katkıya dönük, Avrupa 2000 Hareketi vb. oluşumların ortaya çıktığını değil, aynı zamanda ve daha önemli olarak sivil toplum

içinde, özellikle ekonomik baskı grupları, örneğin Türkiye Sanayi ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), sendikaların ve STK'ların bu yönde hareketlendiğini gözlemledik. Bununla birlikte, Türkiye-AB tam üyelik müzakere sürecinde sivil toplumun rolü temelinde en etkin çalışmaların başında İstanbul Bilgi Üniversitesi STK Eğitim ve Araştırma Birimi'nin 2005–2006 yılında aynı isimle yürüttüğü proje yer almaktadır. Bu projede, AB ile müzakere sürecinde STK'ların etkin katılımını desteklemek için bir çalışma yürütülmüştür. Projedeki amaç, temelde haklar konusunda çalışan STK'ların kendi aralarında bir bağ kurmalarına destek olmaktır. Bu bağlamda, beş ana çalışma grubu belirlenmiş ve gruplara, ilgili konularda çalışan STK'lar davet edilmiştir. Çalışma gruplarının oluşturulma şekli ve çizilen sınırlar, yapılan gruplandırmalar bize STK'ların nasıl algılandığı ve kategorize edildiği konusunda önemli ipuçları sunmaktadır.

1) Sosyal haklar

2) Çevre hakları

3) Kadın hakları

4) Gençlik politikası

5) İnsan hakları

Çalışma gruplarının belirlenmesinden sonra, yurt içinden ve yurt dışından katılan uzmanların deneyimlerini paylaşmak üzere bir atölye çalışması gerçekleştirilmiştir. Böylece AB, AB kurumları ve müzakere süreci hakkında katılımcıların ilgisi uyandırılıp hak temelli çalışmalar yapan STK'lar arasında iletişim kurulması ve bu konulardaki deneyim ve bilgilerin uzmanlar tarafından aktarılması sağlanmıştır. Proje içinde, STK'ların çalışma grupları oluşturulmuş ve kendi ilgi alanlarında politika önerisinin temelini oluşturacak dokümanları üretmişlerdir. Bu faaliyet grupları tarafından üretilen dokümanların ortak bir toplantıda tüm paydaşlara sunulması öngörülmüştür.

a) KADIN ÇALIŞMA GRUBU VE AB: 6 NOKTA

- 1)** 2005'ten itibaren yıllık olarak çıkacak olan "AP Türkiye" kadınların statüsüne ilişkin raporlarını izleyecek bir grubun gerektiği, bu izleme grubunun 25 Nisan'da Emine Bozkurt'un taslak raporuna ilişkin öneri geliştirirken oluşturduğumuz üç gruptan çıkan çalışma raporlarını ve bu yılın gelişmelerini temel alarak 2006 raporuna hazırlık yapmaya başlayabileceğini, özellikle eğitim konusunda eksik kalan çalışmanın tamamlanmasının çok yararlı olacağı vurgulandı.
- 2)** Yine, bundan hareketle üç ayrı küçük grubun üç düzeyde lobicilik yapmasını, bu izleme gruplarından birinin Avrupa Komisyonu ve Brüksel'i, birinin Türk Hükümeti'ni ve bir grubun da diğer STK'lar ile ilişkileri takip edebileceğini düşünüyoruz.
- 3)** Raporun kadınların mevcut ihtiyaçları esas alınarak önceliklerinin belirlenmesinin ardından Kadından Sorumlu Devlet Bakanı ve KSGM ile konuyla ilgili görüşme talebinde bulunulması ve ortak bir girişimle toplantı çağrısının ve örgütlenmesinin yapılmasının gerektiği belirtildi.
- 4)** Bilgi Üniversitesi STK biriminin diğer STK'ları da kapsayan çalışmalarının bir parçası olarak bildirge veya çağrı diyebileceğimiz bir metnin hazırlanması ve sonrasında bu metnin diğer STK'ların hazırlayacağı metinlerle beraber Aralık 2005'te Avrupa Komisyonu'na sunulması öngörüldü.
- 5)** Aralık 2005 sonrası için oluşturulabilecek bir STK platformunun AB Eşitlik Müktesebatı'nı incelemesi ve bununla yılda iki kez tekrarlanabilecek bilgilendirici seminer ve atölyeler organize etmesi gerektiği üzerinde duruldu. Böyle bir çalışma sayesinde, hem AB mevzuatına diğer STK'larla beraber daha yakından bakılabilecek, hem de kadınlarla ilgili kısımları daha detaylı takip edilip talepte bulunulacak ve politikalar geliştirilebilecektir.
- 6)** Avrupa Kadın Lobisi'yle hâlihazırda Selma Acuner ve İlknur Üstün aracılığıyla kurulmuş olan ilişkilerin daha güçlendirilmesi gerektiğine vurgu yapıldı. Lobiye daha çok kadın grubunun katılımına önem verilmesi ve AB kadın gruplarıyla politik

ortaklıklar kurulması, sınır ötesi dayanışma ağları geliştirilmesi ve AB Komisyonu'nun açtığı sivil diyalog fonundan Avrupalı kadın gruplarıyla beraber geliştirilecek ortak işler için yararlanılması.

b) TÜRKİYE-AB TAM ÜYELİK MÜZAKERELERİ VE GENÇLİK

Avrupa'nın en büyük genç nüfusuna sahip Türkiye'de gençler ve gençlik temelli tartışmalar daha çok eğitim ve emek piyasası kaynaklı tartışmalar olarak şekillenmektedir. Hâlbuki AB'deki gençlik temelli tartışmaların, hem emek piyasası söylemi hem de "AB değerleri" çerçevesinde ve aslında hak kavramı temelinde ele alındığı görülmektedir. Bu yaklaşımın en önemli belgesi "Avrupa Gençliği İçin Yeni Bir Yaklaşım" adlı Beyaz Kitap'tır. Beyaz Kitap, AB gençlik politikalarının gençler adına değil, gençlerle birlikte oluşturulması amacıyla Avrupa çapında bir danışma süreci üzerinden kaleme alınmıştır. Temel ilkeler şunlardır:

- > Aktif yurttaşlık temelinde gençlerin tüm süreçlere katılımı,
- > Deneyim alanlarının genişletilmesi ve tanınması amacı ile yaygın eğitim metotlarını mümkün kılacak imkânların yaratılması,
- > Gençlerin her alanda "özerkliklerinin" artırılması amacıyla önlemlerin alınıp gençlerin desteklenmesi,
- > Avrupa değerlerine sahip çıkılması.

Çeşitli toplantılarla bir araya gelen katılımcılar on noktada fikir birliğine varmışlar, Beyaz Kitap ilkeleri ve ekseni üzerinden yapılacak çalışmaların müzakere sürecinde diğer kesimlerin katılımına ve deneyimine olanak sağlayabileceği üzerinde durmuşlardır. Tartışmalar sonucu varılan noktalar aşağıda belirtilmiştir:

- > AB ile müzakere süreci sadece kanunların değiştirilmesi ile sınırlı değildir. Bu sürece, yeni gelecek kaynakların kullanımı neticesinde ortaya çıkan uygulamalar ve hatta üye ülkelerdeki referandumlar da dâhildir.

- > Gençlik diğer başlıkların çoğunu yatay olarak kesen bir konu, çünkü Türkiye'de 17 milyon genç var ve müzakere konuları bu gençlerin hepsini doğrudan etkilemektedir.
- > Devlet kurumları arasında konsolide bir gençlik politikası oluşturma süreci eksikliği var. Bu konuda sivil toplum ve kamu diyalogunun artırılması, çeşitli konularda eksikliklere ortak çözüm bulmanın da ön şartıdır. Diyalogun geliştirilebilmesi için paydaşların birbirleriyle deneyim paylaşımında bulunması amaçlı bir platform oluşturulmalı.
- > Müzakere sürecinde çeşitli konularda katkı sağlayacak gençlik STK'larının sadece Gençlik Hizmetleri Dairesi Başkanlığına kayıtlı olan kulüp ve derneklerden oluşmaması gerekiyor.
- > Gençliğin sürece dâhilinde, gençlik içinde görünmeyen kesimler de var. Bu yüzden katılım ölçeğinde taban en dezavantajlı kesimdir (dil, yaş, internet, kadın vs.). Eğer katılım, gençlik içinde en dezavantajlı kesimin kolaylıkla katılabileceği biçimde oluşturulabilirse, gerçek anlamda katılım sağlanmış olur.
- > Ulusal Gençlik Konseyi girişimi gençlerin müzakere sürecine katılımını artıracak en önemli aktörlerden biri olabilir. Bu konudaki yasal düzenlemenin tüm paydaşların eşit statüdeki katılımı ile oluşturulup uygulanması gerekiyor.
- > Devletin AB fonları çerçevesinde gençlerin özerkliğini teşvik edici hizmetler sağlaması ve mevcut programların yaygınlaştırılması amacıyla ilgili sunduğu hizmetlerin dili gerçek hayatın dilinden kopuk. Bu imkânların iletişiminin gençlerin en dezavantajlı kesimlerinin yararlanabilmesi için yapılabiliyor olması gerekiyor.
- > Mevcut programların (Gençlik Programı vs.) iyi uygulanması müzakere sürecinin doğrudan etkilenmesini de getiriyor. Mevcut programların uygulanması konusunda araştırma yolu ile veriler üzerinden devlete geribildirim yapılması, sürecin izlenmesi ve bu konuda örgütlenilmesi önemli.
- > Gençlik STK'larının kendi aralarında çalışma kültürünü geliştirmek adına STK'ların

üzerine bir görev düşüyor. Aynı şekilde, gençlik ağlarının diğer tematik ağlarla çalışması da önemli (gençliğe kadın gözüyle bakmak veya kadın konusuna gençlik gözlüğüyle bakmak gibi).

- > Tüm bu süreçlerde “gençler için” değil “gençlerin” yapıyor olabilmesi amacıyla gençlerin doğrudan katkısına ihtiyaç var.

AB yolunda en önemli aşama müzakere sürecidir. Bu süreçte kanunlarda ve uygulamalarda yapılacak değişiklikler her bireyin günlük yaşantısını etkileyecektir. Müzakere süreci üç ayaklı bir yapı olarak düşünülürse, ilk iki ayağını siyasi kriterler ile 35 ana kriterin izlenmesi ve uygulanması teşkil eder. Üçüncü ayak ise sivil diyalogdur. Bu çerçevede, sivil inisiyatifler bu sürecin dışında kalmaz. Özellikle katılımcı demokrasinin ana öğelerinden olan STK’ların karar verme ya da kararları etkileyebilmeleri için müzakere sürecinin nasıl işlediğinden ve ilgili gelişmelerden haberdar olmaları önem taşımaktadır.

c) “AB MÜZAKERE SÜRECİNDE STK’LAR” TOPLANTISI (24-25 EYLÜL 2005)

Hak temelli örgütlenen STK’ların sürece ilişkin bilgi ve becerilerini artırmak, bu alandaki faaliyetlerden haberdar olmalarını sağlamak için Bilgi Üniversitesi STK Eğitim ve Araştırma Birimi, Eylül 2005 tarihinde bir toplantı düzenlemiş ve davetli STK’ların katılımıyla gerçekleşen ilk toplantıda, STK’ların müzakere sürecine nasıl dâhil edilebilecekleri konusunda öneriler geliştirilmiştir. 24-25 Eylül 2005 tarihinde gerçekleşen “AB Müzakere Sürecinde STK’lar” adlı toplantıda yapılan tartışmaları çok kısa bir şekilde özetlemek, bize sivil toplumun rolü bağlamında önemli ipuçları verecektir.

Açılıştan sonra ilk sözü alan AB Parlamentosu üyesi Emine Bozkurt, müzakere sürecinde STK’ların önemini vurgularken, STK’ların hem devlet hem AB ile çalışmalarının hem de birbirleriyle dayanışmaya giderek lobi faaliyetleri göstermelerinin önemini altını çizdi. AB Komisyonu’nun Genişlemeden Sorumlu Danışmanı Giorgos Glynos, AB, AB Komisyonu ve müzakere süreci hakkında açıklamalar yaparken özellikle AB Komisyonu’nun yapısına ve işleyiş şekline değinmekte ve müzakere sürecinin “üçüncü

ayağı” olan sivil diyalog ve STK’ların oynadığı rolün önemi vurguladı. Avrupa Kadın Lobisi’nden İlnur Üstün ise konuşmasında, AB Parlamentosu tarafından hazırlanan kadın raporuna STK olarak dâhil olma ve seslerini AB Parlamentosu’nda duyurma sürecini anlattı ve Türkiye’de yaşayan ve çalışan kadın örgütlerinin nasıl iş birliğine gittiğini, sınırlar ötesi kadın örgütleriyle dayanışmanın nasıl işlediğini ve bunun bir örnek teşkil edebileceğini belirtti. AP üyesi olan Bartek Nowak konuşmasında, Polonya’nın müzakere süreci boyunca edindiği deneyimleri ve gözlemleri anlattı ve Polonya ile Türkiye arasındaki farklılıklara ve benzerliklere değindi. Özellikle, STK’ların Polonya’nın sürecinde oynadıkları rolün önemini belirtti.

Tüm bu noktaların, toplantı içinde yapılan atölye çalışmalarında hazırlanan siyasi önerilere de yansımaları görüyoruz. Bu öneriler üç ana alanda toplanmıştır:

- 1) Tüm gruplar müzakere sürecinde, özellikle yerelden gelecek STK’ların etkin katılımını sağlamanın önemi üzerinde durmuş ve katılımın tabana yayılıp toplum temelli bir örgütlenmenin tüm paydaşları etkin hâle getirebileceği belirtilmiştir.
- 2) STK’ların hem çalışma alanları hem de müzakere süreci ile ilgili deneyimlerini paylaşmasını, birbirlerini ve süreci takip edebilmeleri için sürekliliği olan bir iletişim ağı kurulmasını önermişlerdir. Bu iletişim ağı STK’ların, Avrupa Birliği’nin, Avrupa Komisyonu’nun Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’nin ve diğer STK’ların faaliyetlerini takip edebilmelerini ve sürece etkin ve karar verici olarak dâhil olabilmelerini sağlayacaktır.
- 3) STK’ların hem çalıştıkları konulara hem de müzakere sürecine ilişkin kısıtlı bilgi sahibi olmalarının sorunlu olduğu tespit edilmiştir. Bu sorunun ortadan kaldırılması için STK’lar, çalıştıkları alanlara ve müzakere sürecine ilişkin düzenli toplantılar ve seminerler yapılmasını önermişlerdir.

d) TOPLUMSAL AKTÖRLER, MEDYA VE SİVİL TOPLUM

Bilgi Üniversitesi STK Eğitim ve Araştırma Birimi'nin yaptığı çalışmada ortaya çıkan sonuçların, toplumsal aktörler, medya ve sivil toplum içinde de paylaşıldığını söyleyebiliriz. Örneğin, "Toplumdaki farklı aktörler AB uyum sürecinde neler düşünüyor?", "AB farklı gruplar için çimento görevi görebilir mi?" ve "Aynı zamanda uzlaşması muhtemel gözükmeyen çeşitli aktörler AB sayesinde asgari müştereklerde buluşabilir mi?" gibi sorular etrafında yapılacak bir (ağırlıklı olarak gazete, dergi ve internet) tarama bizi birtakım sonuçlara götürecektir.

Bu soruları cevaplamak için, Türkiye'de STK'ların AB-Türkiye ilişkilerini nasıl algıladığını bilmek önemlidir. AB'nin Türkiye üzerinde nasıl bir etki yarattığı sorusuna verilecek olası bir cevap, AB'nin Türkiye'deki sivil toplumu düzenleyen yasal ortam üzerine muhtemel bir etki bırakacağıdır. AB'ye katılmak, Türk devletinin söylemine dayanarak uzun bir Batılılaşma sürecinin doğal sonucu olarak düşünülmektedir ve bu süreç Türkiye Cumhuriyeti'nin yapısını değiştirmeye başlamıştır. Hem yasal hem de söylemsel düzeyde, devletin devlet-dışı aktörlerle ilişkileri Avrupa'ya doğru olan değişimin gözlemlendiği en belirgin alanlardan biridir. Örneğin, Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı ve CIVICUS iş birliğinde 2005-2006'da yapılan "Türkiye'de etki, değer, yapı ve çevre temelinde sivil toplum taraması" çalışmasına dayanarak çeşitleri, bölgeleri ve yapılarından bağımsız olarak bütün STK'ların belirli bir ölçüye kadar AB'nin ülke üzerinde etkisi konusunda hemfikir olduklarını herhangi biri kolaylıkla gözlemleyebilir. Bu araştırma, sivil toplumun genelde AB sürecinde Türkiye üzerinde olumlu etkisi olduğu yönünde cevap verdiğini ortaya çıkarmakta, ancak devlet ve sivil toplum arasında bir diyalogun sürekli olarak eksik kaldığını da vurgulamaktadır.

9 Eylül 2005 tarihindeki BBC Turkish.com'un haberine göre, STK'ların Türkiye ile AB arasındaki müzakere sürecinde yastık görevi görmesi öngörülmektedir. Aynı habere göre, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, AB sürecinde Avrupa halklarındaki olumsuz yaklaşım tarzının sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarıyla değişeceğini beyan etmiştir (2005, s. 1)⁴³ Ayrıca bu haberde, İktisadi Kalkınma Vakfı'nın (İKV)

⁴³ Bu haberin mevcut olduğu internet adresi:
http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/09/050909_turkey_eu_civilsociety.shtml

Brüksel temsilcisi Haluk Nuray'la yapılan bir röportaja yer verilmiştir. Bu röportaja göre, Haluk Nuray tarafından AB ile müzakerelere giren diğer aday devletlerin sivil toplum kuruluşlarının, genellikle müzakere pozisyonlarının oluşmasında bir aşama olan çalışma gruplarında yer aldığı belirtilmiştir (2005, s. 1-2). Ek olarak, Haluk Nuray, Türkiye için de muhtemelen benzer şeylerin planlandığını düşünüyor; bu bağlamda Haluk Nuray, Türk STK'ların ya danışma grupları yahut da alt komitelerde yer almasını beklemektedir. Ayrıca Haluk Nuray, AB ile müzakere sürecinde STK'ların müzakere pozisyonu hazırlama aşamasında, Türkiye'nin istisna ve özel taleplerini belirlemek adına Türk Hükümeti ile beraber önemli rol oynayacağını düşünümektedir.

Ayrıca, yine aynı habere göre, "Müzakerelerin yüzde 95'i ülke içinde, sadece yüzde 5'i dışarıda cereyan ediyor" ve bu bağlamda Türk STK'lara müzakere edilmesi planlanan özel ve istisnai durumların hazırlanması ve müzakere edilmeyen durumların ne gibi sebeplerden ötürü müzakere kapsamı içinde yer almadığını halka bildirmek adına önemli roller düşmektedir (2005, s. 2-3). Bu noktada Haluk Nuray, STK'ların hem aşağıdan aldıkları sinyalleri doğru şekilde hükümete iletmek, hem de hükümetin aldığı müzakere kararlarını geri dönüp geniş kesimlere kabul ettirmek gibi önemli bir rol aldığını düşünüyor. Haluk Nuray'a göre STK'lar, "adeta bir yastık rolü oynuyorlar ve siyaseten müzakereyi kolaylaştırıyorlar" (2005, s. 3).

28 Kasım 2005 tarihli Hürriyet gazetesi haberine göre DİSK Genel Başkanı ve Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi (KİK)⁴⁴ Eş Başkanı Süleyman Çelebi, "Sivil toplum örgütleri olarak biz rol almasaydık, Avrupa müzakere süreci bugün tek başına başlamış olmazdı. Tabii ki iktidarların rolü var, onların yaptığı çalışmalar var, ama eğer bizim buradaki partnerlerimizle kurduğumuz diyalog olmasaydı, işverenler kendi örgütleriyle, sendikalar ve diğer sivil toplum örgütleriyle diyalog kurmasaydık ve ortak iradeyi ortaya koymamış olsaydık bugün bu müzakere süreci başlamış olur muydu o tartışmalı

⁴⁴ TOBB, TİSK, TÜRK-İŞ, HAK-İŞ, DİSK, KAMU-SEN, TZOB ve TESK'in üye olduğu KİK'te, TMMOB, TÜKODER ve Türkiye Endüstri İlişkileri Derneği de dönüşümlü üye olarak bulunuyor. Sekreteryasını TOBB'un yürüttüğü KİK'in görevleri; Türk ve AB ekonomik ve sosyal çevreleri arasında diyalog ve yakınlaşmasının tesis edilmesi, Türkiye'nin AB'ye entegrasyonunun kolaylaştırılması olarak belirlendi.

bir konu"⁴⁵ dedi. Ayrıca, Süleyman Çelebi, Avrupa'da Türkiye aleyhine kamuoyunda ciddi bir direniş olduğunu belirterek Avrupa'da toplumsal buluşmayı sağlayacak organizasyonlara adım atmayı amaçladıklarını belirtti (Çelebi, 2005, s. 1).

Ayrıca, aynı habere göre, Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi (KİK) üyesi Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) Başkanı Tuğrul Kutadgobilik, Avrupa entegrasyonunun Avrupa ile Türk insanının entegrasyonu olduğunu ifade etti (2005, s.2). Yine bu haberde, TOBB Başkanı Rifat Hisarcıkıoğlu'nun uzlaşi kültürünün önemine değindiği belirtildi. Ayrıca Rifat Hisarcıkıoğlu tarafından toplumun farklı kesimlerinin isteklerini yansıtan farklı STK'ları arasında bir uzlaşi kültürünün oluştuğuna dikkat çekildi (2005, s. 2).

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun (TİSK) 12 Eylül 2005 tarihli duyurusuna göre, bir STK olan TİSK, Türkiye'nin AB'ye üyeliğine yönelik lobi çalışmalarına girmekte ve tam üyeliğin her iki taraf için bir "kazan-kazan" durumu olduğunu anlatmak amacıyla faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu bağlamda Şubat 2005 tarihinde TİSK Dış İlişkiler Komisyonu Brüksel'i ziyaret etmiş ve Genişlemeden Sorumlu Komiser Olli Rehn ve Sosyal İşlerden Sorumlu Komiser Vladimir Spidla ile görüşmelerde bulunmuş ve geleceğe dönük hazırlıklar konusunda ilerleme kaydedilmiştir (2005, s. 2)⁴⁶. TİSK'in duyurusunda da yer verildiği üzere, bu sivil toplum kuruluşu "hükümetin, sosyal taraflar ve STK'larla birlikte hareket etmesi" gerektiğine inanmaktadır. TİSK, "AB ile müzakere sürecinin sadece devletin değil, sosyal tarafların, sivil toplum kuruluşlarının etkin şekilde katılımlarını ve görüşlerini aktarmaları gereken bir süreç olduğuna inanmaktadır" (2005, s. 2). Ayrıca, Kutadgobilik'e göre, "Türkiye bu süreçte sosyal diyalog mekanizmasını en iyi şekilde çalıştırmalı; hükümet, sosyal tarafların ve STK'ların bilgi, birikim, uzmanlık ve uluslararası etki gücünden yararlanmalıdır" (2005, s. 2)⁴⁷.

TİSK tarafından aylık yayımlanan *İşveren* adlı derginin Ekim 2005'teki sayısında,

⁴⁵ <http://www.hurriyet.com.tr/avrupabirligi/3573733.asp?gid=49>

⁴⁶ Bu kaynağın mevcut olduğu internet adresi: <http://www.tisk.org.tr/duyurular.asp?ayrinti=True&id=1576>

⁴⁷ Bu kaynağın mevcut olduğu internet adresi: <http://www.tisk.org.tr/duyurular.asp?ayrinti=True&id=1576>

TİSK Yönetim Kurulu Başkanı Tuğrul Kutadgobilik'in Türkiye-AB müzakere süreci çerçevesinde düşünce ve görüşlerinin yer aldığı bir yazıya yer verilmiştir. Bu bağlamda, bu yazıda en göze çarpan düşüncelerden birisi şudur: "Müzakere sürecinde sosyal tarafların ve sivil toplum kuruluşlarının uzman oldukları konularda azami katkı sağlamalarını kolaylaştıracak bir idari yapılanma zorunludur. Bu bakımdan, sosyal taraflar ilgili konularda danışma kurulları yerine çalışma kurullarında yer almalıdırlar" (Kutadgobilik, 2005, s. 1)⁴⁸.

TOBB Yönetim Kurulu Başkanı Rifat Hisarcıkıoğlu'nun *İşveren* adlı derginin Ekim 2005'teki sayısında çıkan yazısında vurgulanan ana mevzulardan birisi şudur: "Türkiye, AB ile başlayacağı müzakere sürecinde, toplumun her kesiminin doğrudan etkileneceği, çok ciddi ve zaman zaman da sancılı bir değişim ve dönüşüm yaşayacaktır. Bu uzun ve zorlu yola çıkarken katılımcı, şeffaf, temsil gücü yüksek bir müzakere yapısı oluşturmakla işe başlamak gerekir"⁴⁹. Ayrıca, Rifat Hisarcıkıoğlu'na göre müzakere sürecinde, kamuoyunun sağlıklı bilgilendirilmesinde, medya çok önemli bir sorumluluk ve rol üstlenecektir. Bu bağlamda, bir STK olan TOBB, medyanın sorumluluğunu dikkate alarak yerel ve ulusal medya mensuplarına yönelik bir eğitim projesi başlatmıştır (Hisarcıkıoğlu, 2005, s. 1). Ayrıca TOBB, Türkiye-AB müzakere sürecindeki rolü doğrultusunda, "Avrupa Birliği müktesebatının Türkçeye ve Türk mevzuatının da İngilizceye çevirisini, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği'yle işbirliğinde gerçekleştirmeyi üstlenmiştir" (Hisarcıkıoğlu, 2005, s. 1).

Gülhan Bilen'in 5 Ocak 2006 tarihinde Radikal gazetesinde yayımlanan yazısında belirttiği üzere, "Müktesebat uyumu, yalnızca kamu sektörünün yasaları Türk sistemine adapte etmesiyle yerine getirilebilecek bir gündem değildir. Uygulama boyutunda tüm toplumun algılaması ve benimsemesi söz konusudur. Daha açık bir ifadeyle bilgi ve istatistik veriler, kayıt dışı büyüklüklerin öngörülebilmesi, bazı başlıklarda finansman ve genel olarak toplumsal destek sivil toplumdan sağlanmalıdır" (Bilen, 2006, s. 1)⁵⁰. Ayrıca, bu yazıda altı çizilen önemli bir husus da şudur: "Öte yandan Türkiye'nin üye

⁴⁸ Bu kaynağın mevcut olduğu internet adresi: http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1247&id=69

⁴⁹ Bu kaynağın mevcut olduğu internet adresi: http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1255&id=69

⁵⁰ Bu kaynağın mevcut olduğu internet adresi: <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=174933&tarih=05/01/2006>

olması için müktesebata uymak tek başına yeterli olmayıp bazı ülkelerde yapılacak olan referandumlar için AB toplumlari Türkiye'nin üyeliğine hazırlanmalıdır. Bu anlamda AB Komisyonu Ekim 2004 tarihli raporu (COM (2004)-656) ile üye ülkeler arasında endişelerin ve görüşlerin içten ve açık bir şekilde tartışılacağı bir diyalogun geliştirilmesi gereğini vurgulayarak bunda da en önemli rolü AB'nin de desteğiyle sivil topluma verdi" (Bilen, 2006, s. 1). Bu yazısında Gülhan Bilgin, Türkiye-AB müzakere sürecinde STK'ların izlemesi gereken yol olarak da şunları belirtmiştir: "Türkiye'nin dış tanıtımı ve lobcilik alanlarında yaratıcı fikirlerle geliştirilmiş projeler üzerinde çalışmalıdırlar [...] Kimi kurumlarda oldukça gelişmiş yöntem ve açık yaklaşımlarla yapılan hazırlıklara görüş, öneri, problem, teknik çalışma gibi katkılar iletilmeli ve STK'ların da katkılarıyla mümkünse sürekliliği olan çalışma platformları oluşturulmalıdır" (Bilen, 2006, s. 2).

İktisadi Kalkınma Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Davut Ökütçü ile TEV tarafından gerçekleştirilen "AB ile müzakerelerde STK'ların rolü" hakkında bir söyleşide vurgulanan en önemli fikirlerden birisi şudur: "Avrupa Birliği'nde STK'lar, yorum ve değerlendirmelerinin 'bağılantısız ve özgür' nitelikleri nedeniyle karar ve görüşlere daha yoğun katılmaları yönünde teşvik edilmektedir. Bu durum, farklı grupların ve akımların seslerini duyurabilmelerini sağlayarak 'katılımcı demokrasi' anlayışını güçlendirmektedir"⁵¹ Davut Ökütçü'nün belirttiği bir diğer önemli husus da şudur: "AB Komisyonu da sivil toplum kuruluşları ile sıkı bir işbirliği içindedir. Bu işbirlikleri, kurumsallaşmış danışma mekanizmaları çerçevesinde işlemektedir. Başta sosyal diyalog olmak üzere, sosyal ortaklara danışma, ortak komiteler, forumlar ve üçlü danışma süreçleri oluşturularak AB seviyesinde örgütlenmiş STK'ların AB kurumları tarafından alınan kararlara üst düzeyde katılımları sağlanmaktadır"⁵².

Ayrıca, Davut Ökütçü'ye göre, "AB'de olduğu gibi, Türkiye'de de sivil toplum kuruluşları, yönetimde yeni açılımların, işbirliklerinin, sorumluluk paylaşımının, şeffaflığın; toplumda ise uzlaşmanın motoru olmaya adaydır". Ek olarak, Ökütçü ile yapılan söyleşide

⁵¹ Bu kaynağın mevcut olduğu internet adresi:
http://www.tev.org.tr/soylesi_detay.asp?record_id=5&menu_id=42

⁵² Bu kaynağın mevcut olduğu internet adresi:
http://www.tev.org.tr/soylesi_detay.asp?record_id=5&menu_id=42

STK'ların öncelikle, kendi alanlarındaki AB ve Türk mevzuatına hâkim olmaları, ilgili bakanlıklar, kamu kurumları, diğer STK'lar ile koordinasyon oluşturmaları ve AB üyesi ülkelerin muadil STK'ları ile yakın iş birlikleri kurmaları gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca STK'ların, "temsil ettikleri kesimleri süreç boyunca bilgilendirmeleri, uyumun yansımalarına hazırlamaları, görüş ve talepleri rasyonel bir biçimde sürece yansıtmaları çok önemlidir".

Bu söyleşide yer alan bir diğer önemli husus da şudur: "STK'ların, bu süreçte, hedefin katılımı birlikte müktesebatın tümünü benimsemek ve uygulamak olduğunu; geçiş dönemi ve istisnalarla ilgili olarak ancak 'olmazsa olmaz' taleplerin gerçekçi analizlere dayandırarak ortaya koyulması gerektiğini temsil ettikleri gruplara çok iyi anlatmaları gerekmektedir". Davut Ökütçü'nün belirttiği gibi, "AB ile müzakere sürecinde STK'ların rolü elbette sadece ülke içindeki hazırlıklar ile sınırlı değildir. Türkiye'nin üyeliği onay aşamasına geldiğinde AB kamuoyu son derece etkili olacaktır. Dolayısıyla AB ile ilgili alanlarda faaliyet gösteren STK'ların, AB'deki muadilleri ve şemsiye örgütleri ile birlikte, ortak projeler üretme ve lobi çalışmaları yapma gibi roller de üstlenmeleri gerekmektedir".

Davut Ökütçü'ye göre, "Tüm toplumun desteğini gerektiren Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde, devlet kurumlarının mevzuat uyumlaştırma faaliyetlerini yürüterek, AB kurumlarıyla sürekli diyalog hâlinde kalarak asli görevi üstlendikleri doğrudur. Ancak üyelik sürecimizin kolaylaşması ve toplumun tüm kesimlerinin çıkarları doğrultusunda şekillenen politikalar ile sürdürülebilmesi açısından sivil toplum kuruluşlarının katkıları büyük önem taşımaktadır".

Sonuç olarak, şu noktanın altını çizmeliyiz: AB-Türkiye ilişkileri ve bu ilişkilerin içeriğini oluşturan bütünleşme ve müzakere sürecinin başarıya ulaşması, yani derinleşip hızlanması bir nevi toplumsal aktörlerin hem yurt içinde hem de yurt dışında gösterecekleri uyuma ve dayanışmaya, daha da önemlisi birlikte hareket etmeye bağlı olacaktır. AB süreci sadece belirli bir kesimin bir çeşit modernleşme projesi olarak değil, tüm Türk halkının arzuladığı bir dönüşüm, çağdaşlaşma ve demokratikleşme süreci olarak görülmeli ve toplumun farklı katmanları tarafından desteklenmelidir. Bu bağlamda

da, sivil toplum ve STK'lar "üçüncü alan" olarak önemli rol oynamakta, Türkiye-AB tam üyelik müzakere sürecine katkıda bulunmaktadırlar. Tam üyelik müzakere süreci, bu bölümün başında vurgulandığı gibi hem "teknik" (AB müktesebatına uyum süreci) hem de "siyasi"dir. Sivil toplum her iki boyutun da önemli bir aktörüdür. Sivil toplum hem Türkiye'nin Avrupa dönüşümünde, hem de Türkiye'nin Avrupa toplumları içinde Avrupa'nın geleceğine siyasi, ekonomik, kültürel ve jeopolitik katkı verecek bir ülke olarak algılanmasında önemli rol oynayacaktır. Ama, bu rol ve katkı bugün için "sınırlıdır". Çalışmanın sonuç kısmında bunun nedenleri üzerinde duracağız.

V SONUÇ: TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ VE DEMOKRATİKLEŞME

Bu çalışma boyunca, hem Türkiye'de sivil toplum olgusu, hem sivil toplumun Türkiye'de modernleşme ve demokratikleşme ekseninde tarihsel gelişimi, hem de Türkiye-AB ilişkileri bağlamında sivil toplumun rolünün ne olduğu soruları üzerinde tartıştık. Çalışma boyunca sivil toplumu anlamamız için faydalı olacak üç önemli noktanın ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Birincisi, Türkiye'de modernleşme ve demokratikleşme ekseninin temelinde her zaman örgütlerin önemi vurgulanmakla birlikte, bu vurgu aynı zamanda örgütsel yaşam üzerinde devlet denetimini de içermiş ve devlet alanı ve denetimi dışında sivil bir hayatın gerçekleşmesi son dönemlerde ortaya çıkmıştır. Özünde ve esasında, "örgütsel bir yaşam" olarak sivil toplum olgusu, Türkiye için çok yeni bir olgudur ve bu anlamda her ne kadar son dönemlerde sivil toplumun artan öneminden sıklıkla bahsedilse de, sivil toplumun nicel ve nitel öneminin artması çok yeni bir olgudur. Bu nedenle, bugün Türkiye'de sivil toplum tartışması yaparken, nesnel temelde, sivil toplumun bu yeni, hatta bebeklik dönemini yaşayan ve son dönemlerde gelişmeye başlayan niteliğini unutmamamız gerekmektedir.

İkincisi, çalışma boyunca sivil toplumun ve STK'ların, kendi çalışma alanları içinde Türkiye'nin iyi, demokratik ve adaletli yönetimine etkilerinin son dönemde artmasına birden fazla tarihsel ve toplumsal olgu katkı vermiş olsa da, 2000'li yıllarda derinleşen ve belirginleşen Türkiye-AB ilişkileri sivil toplum üzerinde olumlu ve dönüştürücü bir rol oynamaktadır. Bu saptamayı yapmak, ne Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan sorunları, belirsizlikleri ve muğlaklığı göz ardı etmektir, ne de bu ilişkilere tek taraflı bir nedensellik bakmak yanlıgısını taşımaktadır. Türkiye-AB ilişkilerinde ciddi sorunlar ve muğlaklık yaşansa bile, bu süreçte Türkiye'nin tam üyelik perspektifi içinde yapması gerekenler, çalışma içinde vurgulandığı gibi, sivil toplumu modernleşmenin ve demokratikleşmenin hem nicel hem de nitel olarak önemli bir aktörü yapmaktadır. Bugün sivil toplum, gerek Türkiye'nin iyi, demokratik ve adaletli yönetimi, gerekse de Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan tam üyelik müzakere sürecinin önemli aktörlerinden

birisidir. Bu anlamda, sivil toplum olgusunu Türkiye-AB ilişkileri bağlamında düşündüğümüzde unutmamız gerekir ki, sivil toplum bu ilişkiden katkı sağlar ve etkilenirken, kendisi de bu ilişkinin şekillenmesine yardım eder ve geleceğini etkileyen bir yapıda ve kapasitededir. Diğer bir deyişle, Türkiye-AB ilişkilerinin sivil toplum üzerinde, aynı zamanda sivil toplumun da bu ilişkiler üzerinde dönüştürücü etkisi vardır. Bu bağlamda da, tek taraflı bir nedensellik ilişkisi yerine sivil toplumun Türkiye-AB ilişkilerindeki yeri ve rolü konusuna "etkileşim ve karşılıklı nedensellik ilişkisi" temelinde yaklaşmalıyız.

Üçüncüsü, Türkiye'de sivil toplum son yıllarda giderek önemini artırmaktadır, ama bu artışın "sınırlı" olduğunu da kabul etmemiz gerekmektedir. Bu çalışmada, dolaylı olarak vurgulandığı gibi, Türkiye'de sivil toplum, hem yarattığı değerler hem de toplumsal dönüşüme ve iyi toplum yönetimine etkisi temelinde "sınırlı" bir yapıya sahiptir. Ama, değerler ve etki temelinde de sivil toplumun rolü ve öneminin giderek arttığını söyleyebiliriz. Türkiye'de sivil toplum hem nicel hem de nitel olarak giderek toplum düzeyinde yaygınlaşmakta, farklı ve çeşitli toplumsal sorunlara eğilmekte ve bu sorunların çözümünü için etkinliklerde bulunma çabasını sürdürmektedir. Bu anlamda, giderek etkinliklerinde ve yaratmak istediği etkide "aktif" olmaya çalışan, ama bu isteğin somutlaşmasında "sınırlı" bir başarı elde eden bir sivil toplum yapısı, Türkiye'de sivil toplumun güçlü yanlarını belirlerken ortaya koymamız gereken genel bir saptamadır. Bu genel saptamanın altında, sivil toplumun son yıllarda aşağıda kısaca açımlayacağımız iki boyutta olumlu ve güçlü bir niteliğe sahip olmaya başladığını söyleyebiliriz: Hoşgörü ve toplumsal sorunlara yanıt verme.

Son yıllarda Türkiye'de az da olsa, genel düzeyde, toplumsal hoşgörünün arttığını görüyoruz. Bu noktada, sivil toplum, sınırlı nitelikte ama önemli bir rol oynamaktadır. Örgütsel yaşam alanı arttıkça, bu artış toplumsal hoşgörüye de yansımaktadır. Bu hoşgörü, hem toplumun sivil topluma bakışında, hem de sivil toplumun toplumsal sorunların hoşgörü içinde çözümlenmesine verdiği katkıda gözlemlenebilmektedir. Aynı zamanda, toplumsal sorunlara yanıt verme ekseninde de, sınırlı da olsa sivil toplumun, özellikle yoksulluk, eşitsizlik, dışlanmışlık alanlarında yaşanan toplumsal sorunların ortaya konulmasında, kamunun bu bağlamda aydınlatılmasında, bu sorunlar üzerine

kamuoyu yaratılmasında ve bu sorunlara çözüm aranmasında giderek artan bir şekilde önemli bir rol oynadığını da gözlemliyoruz.

Bununla birlikte, Türkiye'de sivil toplumun yeni ve bugün bebeklik evresinde olan modernleşme ve demokratikleşmeye etki etme ve katkı sağlamada sınırlı yapısının gerisinde, hâlâ varlığını koruyan devlet denetiminin, yasal engellerin ve Türkiye'de katılımcı siyasal kültürün çok gelişmiş olmamasının yattığını kabul etmeliyiz. Daha da önemlisi, sivil toplumun zayıf yanları güçlü yanlarından daha belirgindir ve bu da doğal bir olgu olarak ele alınmalıdır. Sivil toplumun zayıf noktaları şu başlıklarda ortaya çıkmaktadır:

- Türkiye'de sosyo-ekonomik ve siyasal ortam sivil toplumun gelişimine uygun değildir;
- Türkiye'de engelleyici yasal düzenlemelerin varlığı sivil toplumun gelişimini olumsuz etkilemektedir;
- sivil toplum alanında örgüt içi demokrasi eksiği önemli bir sorundur;
- STK'lar arası iletişim ve diyalog eksikliği sivil toplumun etki gücünü zayıflatmaktadır;
- mali, örgütsel ve bilgi temelinde yaşanan kapasite sorunları sivil toplumun gelişiminde olumsuz rol oynayan önemli engellerdir. Tüm bu sorunları aşağıdaki sınıflamayla kısaca açımlayabiliriz:

a) Katılım: Türkiye'de katılımcı siyasal kültürün bir yansıması olarak sivil topluma vatandaş katılımı ve bu katılımın derinliği çok düşüktür. Bu katılım sorunu hem genel düzeydedir hem de kadınlar, yoksullar gibi dezavantajlı gruplarda ve kırsal kesimler gibi ekonomik gelişmişlik düzeyi düşük bölgelerde çok net bir biçimde gözlemlenebilmektedir. Katılım sorunu, araştırma boyunca sürekli dile getirilen, sivil toplumun en temel ve en belirgin sorunudur.

b) Mali Kaynaklar: Katılımın yanı sıra sivil toplumun ikinci temel ve belirgin sorunu, mali kaynakların düşüklüğüdür. Bireysel bağışlar ve üye aidatları STK'ların temel mali kaynak girdilerini oluştururken bu kaynaklar oran olarak çok düşüktür. STK'ların aynı zamanda devletten, ulusal özellikli ekonomik örgütlerden ve uluslararası örgütlerden mali kaynak yaratma kapasiteleri de düşüktür.

c) Örgüt-arası İlişkiler: STK'lar arası iş birliği, dayanışma ve iletişim eksikliği, sivil toplumun Türkiye'de zayıf yanlarından biridir ve sivil toplumun gelişmesi önündeki temel engellerin başında gelmektedir. Bu sorun hem sivil toplumun "yapı" içindeki düşük gelişim oranında, hem de "etki" içindeki sınırlı kapasitesinde kendini göstermektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'de meslek odaları ve hemşeri örgütleri temelinde sivil toplum tarihi geç-Osmanlı ve erken-cumhuriyet dönemlerine kadar gitse de siyasi ve ekonomik alanların dışında yer alan bir örgütsel yaşam olarak sivil toplum çok yenidir. Ancak 2000'li yıllar içinde Türkiye'de sivil toplumun ve STK'ların devlet denetimi ve ekonomik (pazar) alanın dışında geliştiğini ve toplumda yaygınlaştığını görüyoruz. Cumhuriyetin kuruluşundan 1980'lere kadar ağırlıklı olarak devlet denetimi altında hareket eden ve 1980'lerle 1990'larda Kürt sorunu, İslami kimliğin siyasallaşma sorunu gibi kimlik siyasetlerinin gölgesinde kalmış bir sivil toplumun, 2000'li yıllarda özgünlük kazanması ve toplumda yaygınlaşması, Türkiye'de sivil toplumun genel bir tablosunu çizer.

Bununla birlikte, sivil toplumun bebeklik evresinden çıkma, kendisini yeniden yapılandırma, Türkiye'nin demokratikleşmesine, toplumsal yaşam içinde hoşgörü ortamının yaratılmasına katkıda bulunma istemi de bu araştırmada ortaya çıkmaktadır. Sivil toplum, yapı, etki ve değer üçgeninde "aktif bir aktör" ve "demokratik bir örgütsel yaşam alanı" olmak için çaba ve istenç göstermektedir. Türkiye'nin demokratikleşmesine sivil toplum katkıda bulunurken, bu demokratikleşme de sivil toplumun gelişmesine katkıda bulunacaktır. Türkiye'de devlet-toplum/birey ilişkilerinde güven ve istikrar sağlanmasına sivil toplum katkı verirken, güven ve istikrara dayalı bir siyasal kültürün gelişmesi de sivil topluma katılımın artmasına katkıda bulunacaktır. Bu nedenle, sivil toplumun Türkiye'de giderek gelişmesi, önemli bir aktör, bir yaşam alanı konumuna gelmesi, sivil toplumun kendisinin göstereceği irade ve çabaya bağlıyken bunun tek başına yeterli olmadığını da söylemeliyiz. Türkiye'de siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda yaşanacak demokratikleşme, güven ve istikrar "ortamı" da, sivil toplumun nasıl bir gelişim izleyeceğini önemli ölçüde belirleyecektir.

Tam da bu bağlamda, Türkiye-AB ilişkilerinin sivil toplumun gelişmesi için önemi, aynı zamanda da sivil toplumun bu ilişkilerin geleceğinin şekillenmesindeki sınırlı ama önemli etkisi ortaya çıkmaktadır. Türkiye-AB ilişkilerinin özünde Türkiye'de hem devlet-toplum/birey ilişkilerinin haklar-özgürlükler-sorumluluklar temelinde dönüşümü, hem de yönetim yapısının etkinlik, verimlilik, şeffaflık ve sorumluluk temelinde yeniden yapılanması anlamına gelmesi ve bugün bu ilişkilerde tam üyelik müzakere sürecini yaşamamız bize şu önemli noktayı göstermektedir: Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanacak derinleşme ve belirginleşme, sivil toplumun içinde yaşadığı sosyo-ekonomik, siyasal ve yasal ilişkilerde yaratacağı değişiklik ve dönüşüm temelinde, sivil toplumun güçlenmesi ve gelişmesi önündeki engelleri kaldırdığı ölçüde, sivil topluma katkı verecektir. Fakat, Türkiye-AB ilişkilerinde derinleşme ve belirginleşme kendiliğinden oluşan, otomatik ve doğal bir olgu değildir. Aksine, aktörlerin tercihi, iradesi ve katkısına bağlıdır. Sivil toplumda bu aktörlerden birisi, hatta önemli sonuçlar ve değişim yaratma kapasitesine sahip olabilecek bir aktördür. Bu nedenle, sivil toplum tam üyelik müzakere sürecinin de önemli aktörlerinden birisidir.

Bu nedenle, bugün sivil toplumdan tam üyelik müzakere sürecinde önemli bir rol oynaması beklenmektedir. Bu rol, sadece Türkiye'nin Avrupa'da iyi tanıtılması, Avrupa kamuoyunun, özellikle genç neslin Türkiye'ye bakışının olumluya çevrilmesi, Türkiye gerçekleri ile doğru bilgilendirme ve bilgilendirme süreçlerinin Avrupa'da oluşturulması, Türkiye ile AB üyeleri arasında etkileşim ve diyalogun artırılması, Türkiye ve Avrupa sivil toplum örgütleri arasında iletişim ve ortak çalışmaların geliştirilmesi ile sınırlı değildir, daha doğrusu sınırlı olmamalıdır. Sivil toplumun Türkiye'nin dönüşümüne ve "demokratik Türkiye" vizyonuna vereceği katkı, aynı zamanda kendisinin Türkiye-AB ilişkilerinin geleceğini, dolayısıyla da tam üyelik müzakere sürecine vereceği katkıyı belirlemektedir. Türkiye kendi içinde ne kadar demokratikleşirse, ne kadar istikrarlı ve sürdürülebilir bir ekonomik kalkınmaya sahip olursa ve ne kadar toplumsal barış, bir arada yaşama isteği ve çok kültürlü anayasal vatandaşlığı yaşama geçirirse, AB'yle yaptığı tam üyelik müzakerelerinde o kadar başarılı olacaktır.

